

POVIJEST BOSNE

OD

NAJSTARIJIH VREMENA DO PROPASTI
KRALJEVSTVA.

SASTAVIO

DR. MILAN PRELOG.

SARAJEVO

NAKLADA J. STUDNIČKE I DRUGA.

SADRŽAJ.

	Strana
I. Bosna i Hercegovina u predistorijsko i rimsko doba	1—7
II. Bosna i Hercegovina od seobe južnih Slavena do Kulina bana (1180.)	7—13
III. Bosna za Kulina bana i njegovih našljednika do Stjepana Kotromanića (1322.)	13
(A. Kulin ban 1180—1204. B. Matej Ninoslav (1204. ? 1232—1250.) C. Bosna od smrti M. Ninoslava do prve pojave Kotromana. D. Ban Pavao i Mladen Šubić, gospodari Bosne (1291. do 1322.)	13—28
IV. Stjepan Kotromanić (1314 ? 1322—1353)	28
V. Stjepan Tvrtko I., ban i kralj (1354—1391.)	
(A. Tvrtko se bori s kraljem Ljudevitom i bosanskom vlastelom. B. Tvrtko širi granice svoje države i okruni se kraljevskom krunom (1377). C. Stjepan Tvrtko prema pokretu u Dalmaciji i Hrvatskoj (1385—1391).	28—40
VI. Stjepan Dabiša (1391—1395). Jelena „Gruba“ (1395—1398.)	40—44
VII. Doba protukraljeva i prijestolnih borba u Bosni. Nekoji bosanski velikaši vladaju u svojim oblastima samostalno. (A. Stjepan Ostoja (1398 do 1404). B. Stjepan Ostoja i Dubrovnik (1399). C. Stjepan Ostoja i Hrvoje Vukčić prema Sigismundu i Ladislavu Napuljskom. D. Stjepan Ostoja i Dubrovnik. Pad Ostojin (1404). E. Tvrtko II. Tvrtković (1404—1408). Borbe sa Sigismundom. F. Stjepan Ostoja po drugi puta kralj (1408—1418). G. Pad Hrvoja (1413). H. Nutarnje smutnje u Bosni. Osmanlije napreduju. Stjepan Ostojić (1419—1421.)	44—60
VIII. Stjepan Tvrtko II. Tvrtković (1421—1443.)	60—64
IX. Stjepan Toma (1444—1461). A. Stjepan Toma prema Ugarskoj. B. Stjepan Toma prema srpskomu despotu i hercegu Vukčiću. C. Stjepan Toma i Turci. Stjepan Tomašević zavlada srpskom despotovinom	64—71
X. Stjepan Tomašević (1461—1463). Pad bosanskoga kraljevstva (1463.)	71—76
XI. Matija Korvin osvaja dio Bosne. Pad Hercegovine (1482.)	76—77
Rodoslovlje Kotromanića	78
Literatura	79

I.

BOSNA I HERCEGOVINA U PREDISTORIJSKO I RIMSKO DOBA.

Bosna i Hercegovina dolaze dosta kasno u dodir s antiknim kulturnim narodima. Uzroke ovoj pojavi valja tražiti u geografskom smještaju ovih zemalja. Od grčkoga juga bile su ove zemlje odijeljene prostranim gorskim krajevima; od Jadranskog mora dijeli ih dugi pojas Dinarskih planina s malo zgodnih prijelaza. Na sjever ih otvaraju doduše rijeke, ali baš ovi sjeverni krajevi došli su kasno u sferu mediteranske kulture. Na jugu je samo jedan ulaz povoljan za promet s udaljenim krajevima, a to je donja Neretva kod Metkovića. Tu i nalazimo od IV. stoljeća pr. I. naseljene Grke u faktorijama, koji su domaćem stanovništvu donášali proizvode grčke metalne, glinene i staklene industrije, a odnašali odayle sirovine u Sredozemno more.

Narod, koji su ovdje Grci našli, ne bijaše jedinstven. Kao što čitava trupina Balkanskog poluostrva, tako je i sjeverozapadni njegov dio bio zauzet od Tračana. Iza toga slijedi sa sjevera sukcesivna doseoba Ilira, koji su starije žitelje dijelom protjerali, dijelom ih učinili podanicima, a dijelom ih ostavili netaknute u manjim otocima*). Napokon od prve polovine IV. stoljeća dolazi

*) Duž srednje i donje Neretve obitavali su ilirski Ardijejci kao plemići, koje je moralo uzdržavati tračko seljačko pučanstvo (Šravni C. Patsch: Bosnien und Hercegovina in römischer Zeit. Sarajevo 1911.)

ovamo treći narod: Kelti, koji su samo djelomično pokorili Ilire.

Za predrimsko kulturno stanje ovih zemalja gotovo su nam jedino vrelo predistorijski spomenici nebrojenog niza stoljeća od tzv. mlađeg a k a m e n o g a d o b a (n e o l i t s k o g) do u doba rimskoga gospodstva. Veoma je znamenita ostavština neolitskog doba u Bosni. Osim takovih nalazišta, gdje se naišlo na predmete iz kamenog i metalnog doba zajedno, imade Bosna čistih neolitskih naselja. Najznamenitije ovakovo čisto neolitsko nalazište jest Butmir, a osim njega još Donji Klakar i Novi Šeher. Osobito je vrijedno istaknuti urešene glinene posude i plastičke figure butmirskog nalazišta. Nekoje butmirske posude pokazuju inače upravo nedosegnuti stepen neolitske keramike ljepotom svojih spiralnih nakita. Ni u jednom neolitskom nalazištu nije se našla tolika množina glinenih statueta, koliko u Butmiru. Sve ove statuete su ženske ili gole ili u dugim haljinama, a možemo ih smatrati idolima. Od naselja, gdje su nagjeni spomenici i kamene i metalne kulture zajedno valja istaći Debelo brdo tik uz zapadni rub Sarajeva. Naselje na Debelom brdu osnovano je u neolitsko doba, a imade spomenika svih predistorijskih perioda do u rimsko doba. Svoj dugi život imade da zahvali kao i brojna grupa ostalih sličnih nasutih gradina (utvrda) po Bosni i Hercegovini dobro zaštićenom položaju (ovakvih utvrgjenih predistorijskih naselja imade po Bosni gotovo pola tisuće).

Brončano doba u Bosni je slabije zastupano od mlađeg kamenog doba, akoprem baš Bosna nije siromašna nalazima i iz čistog brončanog doba. No mnogo je veći broj spomenika iz starijeg željeznog doba. Iz toga doba natkriljuje sva ostala nalazišta Glasinac. Gvdje je sačuvano na tisuće tumula (grobova), koji najvećim dijelom potiču iz doba, koje zovemo „Hallstattskom periodom“ (brončano-željezno doba).

Željezo se upotrebljava za oružje i orugje, mačeve, noževe, sjekire, a gotovo sav tjelesni nakit, oružje za obranu, metalno posugje pravi se iz mjedi.

Iz mlađjega željeznoga doba ili tzv. Latenskoga doba najznatnija su nalazišta kod Sanskoga mosta, Jezerina u zapadnoj Bosni, zatim Donja Dolina kod Gradiške na glasu sa svojih sojenica (kolibe na drvenim skelama, smještene na sohama, zabijenima u dno vode).

Od naroda, koje smo spominjali kao najstarije stanovnike Bosne i Hercegovine, Iliri su u predaji najjače istaknuti elemenat. Oni su ratoboran narod, koji ljubi slobodu; na obalama valjan, plijena željan pomorac, kasnije u rimskoj vojsci izvrstan vojnički materijal. Slaba mu je strana gragjanski razvitak. Zemlja njihova raspadala se u mnoge male oblasti, koje su se vazda međusobno borile. Političku rascjepkanost pomagala je i priroda zemlja. Samo na jugu nailazimo na veće državne tvorbe kao kraljevstvo Agrona i Teute iz plemena Ardijejaca. Po imenu poznajemo još slijedeća ilirska plemena u današnjoj Bosni i Hercegovini: Desitijate (Glasinac), Daorse (istočno od donje Neretve. Daorsi su kovali novac prema grčkoj mjeri s grčkim napisom i kipom Hermesa), keltsko-ilirske Japode (zapad. Bosna) etc. Mnoga su ilirska plemena stajala u živom saobraćaju s grčkim trgovcima i kolonistima na obali Adrije. Megjutim odnošaji Grka i Ilira nijesu bili uvijek mirne naravi. Blagostanje grčkih kolonista, koji su zaposjeli najbogatije dalmatinske otoke, a odavle uhvatili korijena i na kopnu (u IV. stoljeću pr. I. cvate već kod današnjeg Metkovića emporij Narona), mamilo je ona plemena, koja su se bavila pomorstvom na gusarenje, koje je bilo po ilirskom običajnom pravu dozvoljeno. Kad su ti gusari zaprijetili za Agrona i Teute egzistenciji tih kolonija, obratiše se Grci Rimljanima za pomoć. God. 229. pr. I. osvanule su po prviput rimske lagje u dalma-

tinskim vodama i od tog doba spadao je Ilirik u sferu rimskih interesa. Odsele su Rimljani počesće vodili omanje ratove osobito s plemenom Dalmata, koje je kasnije dalo ime čitavoj provinciji, ali velikih vojenih preduzeća nije bilo u doba propadanja rimske republike. Pače ni Julije Cezar kao upravitelj Ilirika ratujući u Galiji, nije dospio na Balkansko poluostrvo. Zato megjutim nije manjkalo privatne inicijative. Rimski trgovci zamijenili su na obali Adrije grčke trgovce, a odavle su opet isti trgovci prodirali i preko osigurane linije pripravlajući asimilaciju i konačno pripojenje. Dokazuje nam to jedan kameni rimski spomenik iz n u t r i n j e z e m l j e iz god. 36. pr. I. Istom prvi rimski car Oktavijan osvanuo je osobno u ovim krajevima i činilo se od tog doba, da je ova pokrajina bila pokorena. Godine 6. poslije Isusa megjutim plane uslijed raspisa novih poreza i uvedenog novačenja silan ustanak, koji je sjedinio sva ilirska plemena u Bosni pače i ona preko Save i Dunava. Snaga ustaša cijenila se na 200.000 pješaka i 9000 konjanika. Duša ustanku u Bosni bijaše jedan plemić po imenu Bato (od plemena Desitijata?). Uz teške napore uspjelo je istom nakon četiri godine kasnijem caru Tiberiju svladati ustanak, a iza toga pripala je još vojsci zadaća sistematske pacifikacije u nutrinji zemlje.

Današnju Bosnu i Hercegovinu do crte Banjaluka—Zvornik, zapadnu Srbiju, Sandžak Novi Pazar, Crnu Goru i Dalmaciju sjediniše Rimljani u jednu provinciju Dalmaciju. Bosanska Posavina pripadala je Panoniji. Sjedište vrhovnih provincijalnih oblasti bijaše u Salonu; ovdje se nalazio i provincijalni sabor, kamo su i bosanski gradovi kao n. pr. Bistua (Zenica) slali svoje odaslanike. Vrhovno sudbeno mjesto nije bilo ovako centralizirano. Tri su sudbena kotara postojala: Skardona, Salona i Naron. Čitava provincija dijelila se na veliki broj seoskih i gradskih kotara, čiji su magistrati bili

upravno i sudbeno autonomni unutar svojih kadkada veoma prostranih područja. U početku prevladavale su t. zv. seoske općine. Na čelu seoskih općina stajali su *praepositi* (uzeti iz dotičnog plemena), a njima uz bok stajalo je vijeće od domaćih plemića (*principes*). Po malo pretvarahu se seoske općine u gradske općine. Glavna do sada poznata municipija bijahu sljedeća: Bistua (Zenica), Delminium (Županjac), Domavia (Gradina kod Srebrenice), Pelva (Šarići kod Jajca) itd. Vrijedno je ovdje spomenuti i otkriće jednog rimskog kastela: *Mogorjelo* — neposredno na Neretvi i željezničkoj pruži Mostar—Metković. Mnoga imena, ako i znamo za ruševine, nijesu nam još poznata.

Život u rimskim gradovima Bosne ilustriraju nam brojni ostaci rimske kulture. Tako n. pr. *mozaici* (Ilidže i Stolac. Tehnička izvedba stolačkih mozaika upravo je krasna), razne posude, čaše, bronce iz grobova, statuete. Nekropole (oko Bihaća) pune su grobnih spomenika, koji su u opće važan dokumenat. Po njima znademo, tko je bio nosioc tadanje kulture. Nije naime svatko, koji je u Bosni živio ili na grobu imao postavljen spomenik s latinskim natpisom, bio ujedno rimski gragjanin ili pače Rimljanin. Rimljanina iz matere zemlje, koji bi ovdje u Bosni bio pokopan, ne možemo u opće dokazati. U zemlji je bilo kolonizovano mnogo istočnjaka. Kod Neretve imademo čitav lanac vjerskih ognjišta, u kojima se podržavao kult istočnjačkih božanstava. U jednom ovakovom svetištu (Konjic!) našla se ploča, iskićena reljefima, koja je služila u Mitreju kao žrtvenički kip. Ovo je jedan od najznamenitijih dokumenata o tajnoj religiji boga Mitre. U srebrnim rudnicima Domavije postojala je grčka kolonija, koja je sačuvala grčki jezik. Megjutim makar je bilo stranaca u zemlji u gradovima i selima, oni su prema domaćim žiteljima bili u znatnoj manjini.

Blagostanje žiteljstva dizalo je prirodno bogatstvo zemlje. Vadilo se srebro, zlato, olovo i željezo. Najvažniji rudarski gradovi bijahu Briševo kod Starog Majdana, a nada sve Domavia kod Srebrenice.

Za pacifikaciju zemlje kao što kasnije za promet i trgovinu bijahu znamenite ceste. Već August počeo je graditi ceste, a glavne pruge bijahu gotove za careva Tiberija i Klaudija. Broj kilometara i gustoća cesta rimskih upravo imponira, ali gradnja i uzdržavanje cesta osobito u Krasu nije osobita, pače veoma slaba. Ceste su bogato opremljene stupovima, na kojima imade spomen na svakoga cara, koji je bio u provinciji priznat i to na koncu svake milje (miljaši — miljokazi). Od cesta važna je ona, koja je spajala centar Salonu u pravcu današnjeg Glamoča i Banjaluke sa Siskom (Siscia), glavnog grada druge Panonije, a druga je spajala Salonu s današnjim Sarajevom i Domavijom na Drini, pa Marsonijom (Brodom) na Savi, a odavle je tekla u Smirnij (Mitrovica), te Aquincum (Budim), glavno mjesto Panonije uopće. Dok su druge provincije uslijed varvarskih provala bile već u III. stoljeću opustošene i napuštene ili dobile novo stanovništvo, vladao je u Bosni do konca IV. stoljeća mir. Među ostalim osiguran je provinciji Dalmaciji mir i time, što je rimska vlada u doba nesigurnih odnošaja na Dunavu duž Save podigla kordon od postaja za brodove kao i vojničke straže očito, da zaštiti Jadransku obalu i Italiju.

Iza pada zapadnoga rimskoga carstva (476. p. I.), koncem V. i u prvim decenijama VI. stoljeća pripadala je Bosna i Hercegovina više od 40 godina istočno-gotskoj državi. U okolini Sarajeva nagjen je kamen s monogramom kralja Teoderika. Gospodstvu Istočnih Gota u Dalmaciji učini kraj vizantijski car Justinijan (537. p. I.), a od ovog vremena gospoduje B. i H. Vizant do VII. stoljeća.

II.

BOSNA I HERCEGOVINA OD SEOBE JUŽNIH SLAVENA DO KULINA BANA (1180.)

Vizantijskom gospodstvu na Balkanskom poluostru zaprijetiše doskora Avari, a s njima u zajednici i Slaveni. Za cara Tiberija II., zatim Mauricija pod konac VI. i početkom VII. stoljeća avarsko-slavenske provale na Balkan bivaju sve češće. Cvatuća nekoć provincija Dalmacija za tih provala gotovo je opustila. Napokon u prvoj polu VII. vijeka nastaniše se na Balkanskom poluostrvu stajno brojna veoma srodna slavenska plemena.

Zapad i sredinu poluotoka zauzeše po svoj prilici iza žestoke borbe s Avarima hrvatska i srpska plemena. Ova plemena živjela su u prvo doba plemenskim razdrobljenim životom u župama, koje se tek malo po malo pod uticajem rimsko-vizantijskoga života, pa franačkoga spajaju u veće ili manje oblasti ili plemenske države. Dvije među njima, najzapadnija i najistočnija, zadržase narodna imena: hrvatsko i srpsko, a ostale dobiše ili plemenska ili topografska imena. Jedna ovakova oblast bijaše oko doline gornje Bosne, prozvana Bosna. Po prvi put javlja se ime ove oblasti u 10. stoljeću kod cara Konstantina Porfirogeneta kao Bosona, a u drugim kasnijim spomenicima kao Bosonium, Bossena, Bosthna, Bissena, Bosna. Pošto je ime oblasti identično s imenom jedne od glavnih rijeka Bosne, to se ovo već odavna izvodilo od imena te rijeke. Nije poznato, od kada postoji ovo

ime rijeke. U obliku *Bassante* ili *Basanius*, imalo je da postoji, kako se općenito uzima, već u vrijeme rimskoga gospodstva. Dokazano to nije. Ovo se naime ime izvodi od rimske postaje *Ad Bassante*, za koju se misli, da se nalazila na ušću Bosne. Novi naseljenici preudesiše staro ime rijeke prema svome izgovoru, te prozvaše rijeku i porječje Bosnom, a sebe Bošnjanima. Neki bi opet htjeli da je praznačenje riječi Bosna solna zemlja.

O povijesti ove oblasti počevši od naselja slavenskih, pa do 10. stoljeća ne znamo ništa sigurno. Polovinom 10. stoljeća javlja o njoj prve vijesti car Konstantin Porfirogenet. Iz njegovih vijesti razabire se, da oblast Bosna nije zaseban teritorij s vladavcem na čelu. Dok su se u susjedstvu stvarale plemenske države hrvatska i srpska, ovaj je kraj živio na svoj prvotni slavenski patrijarhalni način. Kako se baš sada Raša (Srbija) pod knezom Časlavom počela dizati i oporavljati od teških udaraca, što joj je zadao bugarski car Simeon Veliki, pridružio je Časlav i ovu oblast svojoj državi. Prvotno je ova oblast obuhvatala samo gornji tok rijeke Bosne; na zapadu se hvata područja oko gornjeg Vrbasa, na sjever možda do vrandučkog klanca, a na istok do Drine. Duboko usječena dolina Drine stalna je granica izmegju Bosne i Srbije. Ovo je matica potonje bosanske banovine. Odavle se ona širi na štetu hrvatskih i srpskih oblasti u XII., XIII. i XIV. stoljeću. U toj oblasti spominje Porfirogenet i gradove Katera, Desnek, a izvan te oblasti Salenes. Ne može se pouzdano odrediti položaj tih gradova. Katera mogao bi biti Gradac — Kotorac u Sarajevskom polju, Desnek Teševo (u okolici, gdje se kasnije spominju Bobovac i Sutiska), a Salenes su kasnije Soli (ad Salinas — Tuzla) u predjelu Spreče, koje su dale ime posebnoj bosanskoj oblasti Solima.

Povijest Bosne prije polovine X. vijeka ne rasvijetljuje nam direktno nijedan izvor. Vrlo je

megjutim vjerojatno, da je Tomislav, hrvatski kralj, koji je iz današnje sjeverozapadne Dalmacije i jugozapadne Hrvatske zavladao i zemljom izmegju Save i Drave tzv. Posavskom Hrvatskom, zavladao i Bosnom. Tomislav je bio moćni protivnik Simeunov, pa je jedini na Balkanu ne samo obranio svoju državu od njega nego i svladao njegovu vojsku.

No već nasljednici Tomislavljevi radi unutarnjih borba izgubiše mnogo od svojih posjeda, Hrvatska oslabi, a Raša se poče dizati za Časlava.

Tokom druge polovine X. vijeka otela se Bosna ispod vlasti Srbije raspadom Časlavljeve države, ali doskora iza toga pade pod Vizant za Vasilija II. (1018.—1019.) zajedno s ostalim balkanskim državama. Iza smrti Vasilijeve Bosna se opet oslobodi vrhovne vlasti Vizanta, pa ako smijemo vjerovati popu Dukljaninu, ona je samostalna i ne odvisna banovina, koja se otima dukljanskim vladarima StjepanuVojslavu i MihajluVojisavljeviću, koji sa Zete teže da prikupe zemlje Časlavljeve u jednu državu. Pod konac XI. vijeka za sina Mihajlova Bodina postade ipak Bosna sastavnim dijelom dukljanske kraljevine i ostade sve do Bodinove smrti u njegovim rukama. Prije toga već zavladali su dukljanski vladari Zahumljem i Travunjom. Iz ovih oblasti razvila se kasnija Hercegovina. Zahumlje (Hlm, Hum, Humska zemlja, Zahlmije lat. Chelmania ili terra de Chelmo) prostirala se na obali od Dubrovnika na sjever sve do Neretve pa i u donjoj dolini Neretve. Glavno mjesto Blagaj (Bona) ove oblasti ležalo je 10. km. na jugo-istok od današnjeg Mostara. Na obali su držali Zahumljani i poluotok Pelješac ili stonski Rat s gradom Ston-om (Stamnum). Travunija (Terbunija, Tribunia) prostirala se izmegju Dubrovnika i Kotora. U toj je oblasti češće u sredovječnoj bosanskoj povijesti spominjana župa Konavli (Canale).

U doba bosanskog kraljevstva pripadala je povremeno Bosni na obali dalmatinskoj izmegju Ne-

retve i Cetine oblast Neretljana (zvani i Pogani), koji su na glasu gusari. U kasnijem srednjem vijeku zove se ovaj kraj Krajinom. I u to doba su Krajinjani poznati gusari. Oko glavnog im mjesta Omiša, često se vodila borba. Zemlja Neretljana bila je gotovo redovno sastavni dio hrvatske države. Dolina rijeke Cetine, čitava preostala Dalmacija, pa onda Imota (Imotski), Hlevno (Lijevno), Pleva (oko rijeke Plive), Dumno (Duvno), Dlamoč (Glamoč) i zapadna Bosna do Vrbasa (a i preko njega) sastavni su dijelovi Hrvatske, ali Hrvatska tijekom vremena gubi po malo od ovog svog područja u korist Bosne.

U Zahumlju je u prvoj polovini X. stoljeća vladao odličan knez *M i h a j l o*. On je poznat kao saveznik Simeuna Velikog, bugarskog cara, koji je svom snagom udarao na Rašu, dok je nije posve satro (924. god.). Mihajlo mu je pomagao u borbi s Vizantijom, s kojom se izmirio poslije smrti Simeunove (927.). Dobio je naslov prokonzula i patricija, a živio je još oko 949. godine. Spominje se još, da je bio u dobrim odnosima prema prvom hrvatskom kralju Tomislavu, svom susjedu.

Početak XII. stoljeća dogodila se na Balkanskom poluostrvu znamenita promjena. Južno Slavenstvo prelazi u taj vijek siromašnije za jednu potpunu samostalnu državu — a to je Hrvatska. Kad je smrću Dimitrija Svinimira zavladao u zemlji nered i borba vlastele, umješali su se u hrvatske poslove najprije Ladislav, a onda Koloman, ugarski kraljevi iz porodice Arpadovića. God. 1102. okruni se za kralja Hrvatske i Dalmacije ugarski kralj Koloman (1095.—1114.), pošto je u borbi s njime negdje u današnjoj Kapeli poginuo posljedni hrvatski kralj Petar Svačić. Pretstavnici hrvatskih plemena osigurali su svojoj kraljevini unutarnju samostalnost, i odnošaj izmegju Ugarske i Hrvatske imade u početku svom samo karakter personalne unije. Utvrgjenje Arpadove dinastije u Hrvatskoj

i Dalmaciji smatra Vizant povredom svojih tobožnjih istorijskih prava. Iz tog se razvi veliki konflikt izmegju Ugarske i Vizanta, a u tom konfliktu sudjeluje i Bosna i to pod svojim prvim dokumentarno zajamčenim banom Borićem.

Ugarska, ojačana Hrvatskom, svratila je svu pažnju na Balkansko poluostrvo. Arpadovići stupaju u srodstvo s raškim županima. Kraljević Bela vjenča se sa kćerkom Uroša I., Jelenom. Taj isti Bela II. kao ugarski kralj, daje svome 5—6 godišnjem sinu Ladislavu bosansku vojvodinu (Bosnensem ducatum god. 1137.). U jednoj povelji od god. 1138. zove se Bela opet: Bela Dei Gracia Hungariae Ramaeque rex. Od ovog vremena nalazimo kroz sva stoljeća ime Rama u naslovu ugarsko-hrvatskih kraljeva. Rama, prvotno jedna župa u dolini rijeke Rama, identificirana je u kasnijem vremenu s pojmom Bosne, te se Bosna u naslovu ugar.-hrv. kraljeva zove Ramom. Kako i na koji način su ugar.-hrv. kraljevi došli do tog naslova i u koliko je Bosna ovoga doba bila odvisna od Ugarske, ne može se protumačiti iz siromašnih vrela.

Za Ladislava, sina Belina, nema pametara, da bi vladao u Bosni. U doba Gejza II., sina Belina, došlo je do žestoke borbe izmegju Vizantije, kojoj je onda stajao na čelu silni Komnen Emanuel, te Srbije i Ugarske. God. 1154. provalio je Gejza na vizantijsko zemljište, a na strani Ugarske spominje se i bosanski ban Borić. Vizantijski pisac zove Borića naročito saveznikom ugarskog kralja, a opet na drugome mjestu strogo luči Bosnu od Srbije. Kasnije iza Gejzine smrti bosanski ban Borić pomagaše vizantijske kandidate iz porodice Arpadovića, a posljedna godina njegova spominjanja je 1168. Poslije te godine nestaje mu traga. Zanimivo je još spomenuti, da je Borić imao posjeda izvan Bosne u današnjoj Slavoniji, da su i njegovi potomci imali ovdje posjeda, te da postoji velika vje-

rojatnost porodične krvne veze izmegju njega i Kulina bana te njegovih potomaka, a i hrvatske porodice Berislavića.

Borić je vladao oblašću Bosnom, koja je sezala na sjever do Save, a na istok do Drine. Sumnjivi nam spomenici pače pripovijedaju i o tom, da je vladao Humom.

Borba izmegju Vizantije i Ugarske svršila je pobjedom Emanuela Komnenca, koji je svojoj državi pripojio Srijem, Hrvatsku, Dalmaciju, a valjda i Bosnu. Tek smrću Emanuela Komnenca 1180. god. nastaju na Balkanu druge prilike. Ove godine vidimo i u Bosni na banskoj stolici Kulina bana (1180.).

III.

BOSNA ZA KULINA BANA I NJEGOVIH NAŠLJEDNIKA DO STJEPANA KUTROMANIĆA.

A.

K u l i n b a n (1180.—1204.).

O početku vlade Kulina bana znademo dosta malo. Vrlo je vjerojatno, da je on vladao bosanskom banovinom i prije 1180. god., ali iz ove godine imademo prvi dokumenat, u kojem se spominje njegovo ime, naime pismo papinskog posla-nika Teobalda, što ga je upravio Kulinu „magno bano Bosine“. Odnosaji njegovi s papom bili su u to doba prijateljski, ali ne će ostati za dugo. Pod konac naime XII. vijeka počelo se uvlačiti u Bosnu b o g o m i l s t v o ili bolje p a t a r e n s t v o (spisi dubrovačkog arhiva znadu samo za ime „pataren“). Prije nego prijedjemo na prikaz patarenstva, osvrnut ćemo se u kratko na stanje kršćanstva u Bosni prije Kulina bana. Tradicija tvrdi, da je u Bosni bilo kršćanstva u davnim apostolskim vremenima. Na velikom crkvenom saboru god. 530. i 532. spominje se „bestoenssis ecclesia“ i njezin biskup Andrija (Bistua — Zenica). Za seobe naroda biskupija je ova propala bez traga. 1067. god. u pismu pape Aleksandra II. dukljanskom nadbiskupu Petru izrično se spominje bosanska biskupija. Ove godine podregjena je bosanska biskupija novoj metropoliji u Baru, a 1078., kad je Dubrovnik takogjer postao nezavisnom nadbiskupijom bila je

bosanska (i trebinjska) biskupija pridružena dubr. nadbiskupiji. God. 1191. imala je bosanska biskupija spasti pod metropoliju spljetsku. Tu je bio nadbiskupom Ugrin Petar, kojega je Bela III. ovamo smjestio, da radi u prilog njegovim osnovama, da naime preko spljetske crkve podigne svoj ugled u Bosni, iza kako je upostavio vlast svoju u Dalmaciji i Hrvatskoj nakon smrti cara Emanuela. I papa je pristao na tu promjenu. No ovo čini se nije bilo pravo bosanskom biskupu, uslijed česa je došlo do trvenja izmegju bos. biskupa i dubr. nadbiskupa s jedne strane, a spljetskoga nadbiskupa s druge strane. Bosna je uza to morala strepiti i za svoju političku samostalnost, a to je otvorilo vrata Bosne patarenstvu. Patarenstvu prionuo je i sam ban Kulin negdje pod konac XII. stoljeća.

Učenje Pavlikijana, koje je zasnovao u 5. vijeku Pavao iz Samosate, naišlo je na mnoge pristalice na istoku Male Azije kod Grka i Jermena. Razvivši se pod uticajem Gnostika i Maniheja, počivala je njihova teologija, i ako su se vazda oni držali za prave kršćane, na staro-perzijskom dualizmu dva principa: nebeskoga oca, tvorca nevidljivoga svijeta, i zloga duha, lucifera ili satane, tvorca vidljivoga svijeta. Na Balkansko poluostrvo došlo je ovo učenje uslijed seobe, dijelom Grka, dijelom Jermena iz Male Azije, na bugarskoj granici kod Odrina i Filipopolja, a u donju Italiju preselenjem Pavlikijana s gornjega Eufrata, koje je onamo presešio Vasilije I. Ogranci ove grupe su Katari u Lombardiji i Albingenzi u južnoj Francuskoj. U Bugarskoj raširila se ova sekta zauzimanjem popa Bogomila, koji je tobože živio pod carem Petrom, sinom Simeuna Velikoga. Odatle ime pristašama ove sekte Bogomili. Ovo je vjerovanje u prvom redu osvojilo svećenike i kalugjere, a i u Bosni bili su kalugjeri „magistri“ i „priors“ u „conventus fratrum“. U Bosni dijelili su se članovi patarenske

sekte ne savršene (perfecti, electi) i na obične vjernike (credentes). Na čelu bosanskoj crkvi (patarenskoj) bio je djed (did), a zove se i episkop crkve bosanske. On je neke vrsti patrijarhe ili metropolite nad patarenima u Bosni. Pod njim su stajali strojnici (učitelji) i to gosti starac. Gosti su bili kao sufragani djedovi. Sami se prištaše sljedbe zvali krstjani, dobri ljudi.

Patareni su zabacivali stari zavjet, krštenje, potvrdu, pošljedne pomazanje i sakramentalnu ženidbu. Bogoslužje bijaše im veoma jednostavno. Hramovi bijahu im obične kuće bez slika i kipova. Klupe, stol prostrt bijelim platnom, služeći mjesto oltara, na kojem je bilo otvoreno evangjelje: to je bio sav ures njihove bogomolje. Služba božja bijaše vrlo jednostavna, a sastojala se od molitve „oče naš“, koja je bila jedina njihova molitva, zatim od čitanja odlomaka iz svetoga pisma novoga zavjeta, od propovjedi i blagoslova.

U pogledu moralnom pravi krstjanin (savršeni pataren) morao se odreći blaga i bogatstva, jer je to „rgja duše“. Nekoji od njih zabacivali su i ženidbu. Savršeni članovi uzdržavali su se od mesa i svakoga jela životinjske naravi. Osugjivali su dalje umorstvo čovjeka (i u ratu) i krvnu osvetu. Zabranjena im je bila laž i prisega, bila ona pravedna ili nepravедna. Za obične vjernike nijesu vrijedili ovi strogi propisi, jer uz ovakova moralna načela, teško da bi se patarenska vjera mogla osobito u vlasteoskoj Bosni toliko raširiti. Imademo jedno svjedočanstvo (testamenat gosta Radina) iz XV. stoljeća, po kojem saznajemo, da je odličan član patarenske hijerarhije gost Radin i ma o četvero djece, prema tome patareni ne bi bili branili ni svojem svećenstvu ženidbu. Niti apostolsko siromaštvo pravih patarena ne će odgovarati potpuno istini. Gost Radin umro je kao bogat čovjek, te je spadao po svom imetku među najbogatije ljude u Bosni. Nova proučavanja unijet će tijekom vremena još i više svijetla u patar. pitanje.

Rekli smo, da je Kulin ban sam prionuo uz patarenstvo valjda iz političkih razloga. No baš u tom svom koraku se prevario. Bela III. i njegovi našljednici željni da Bosnu podlože svojoj vrhovnoj vlasti, upotrebiše ovaj vjerski pokret, da kao branitelji katoličke vjere pozovu Kulina bana na račun. Našljednik Bele III., ugarski kralj Emerik, ozbiljno je počeo raditi oko toga, da stekne vrhovnu vlast nad Bosnom, a rimski papa Inocentije III. (1198.—1216.) pomagao ga je u tom nastojanju, jer je njegovom pomoći htio da satre patarenstvo.

U Humskoj bijaše knezom istodobno, kad je u Bosni vladao Kulin, Miroslav, brat Stjepana Nemanje, a šurjak Kulinov. On je proganjao u svojoj zemlji katoličku crkvu, prijanjajući ili uz istočnu crkvu ili uz patarene. On je jednom zgodom porobio spljetskog nadbiskupa Rajnerija, pa kad je papa poslao svog poslanika Teobalda, da posreduje, ne htjede ga ni primiti; zato ga Teobaldo kazni crkvenim prokletstvom. Kada ni to nije Miroslava preplašilo, pozove papa Aleksandar III. ugarskog kralja Belu III., da on posreduje i da ga eventualno prisili, da povрати ugrabljeno blago crkvi spljetskoj i da dozvoli rediti biskupe u svojoj kneževini. Ne zna se, kako se ova rasprava svršila. 1199. nestaje Miroslava. Najstariji crkvenoslavenski spomenik srpske recensije: evangelije pisano ćirilicom, potječe iz doba Miroslava. Godinu prije toga postao je u Hrvatskoj i Dalmaciji vojvodom Andrija, brat kralja Emerika, i on zavlada iz Dalmacije Humom. U poveljama zove se vojvodom cijele Dalmacije, Hrvatske i Huma i taj naslov nosi sve do 1202. godine. Tako je s juga Kulinovoj državi postao susjedom ugarsko-hrvatski kralj. Na poziv pape Inocentija III., da Emerik odlučno istupi protiv Kulina bana, ovaj se rado odazvao. Kulin ban odlučio se sada dobrovoljno pokoriti. Papa Inocentije pošalje svog legata Ivana de Casamaris u Bosnu, te je ovaj odvratio

Kulina i njegovu porodicu od patarenstva. Godine 1203. sastade se zbor patarenskih poglavica na Bo-
ljinom polju (apud Bosnam juxta flumen) kod Vi-
sokog. Bijaše tu i Kulin, a od patarenskih poglavica
Dragiša, Ljubin, Dragota, Radoš etc. Ovdje se od-
rekoše zastupnici patarenstva svojih dosadanjih
vjerovanja, te sastaviše o tom i posebno pismo.
Poslije toga pogjoše Ljubin i Dragota sa papin-
skim poslanikom kralju Emeriku u Ugarsku, kod
kojega se već od prije desio Kulinov sin i tu pred
kraljem Emerikom i ugarskim velikašima prisegoše,
da će se tačno držati svoje izjave i da će uopće
sve činiti, što bi rimska crkva od njih tražila. Na to
potvrdi kralj njihovo pismeno očitovanje svojim
pečatom, te ga dade sinu Kulina bana, da se otac
i on drže tačno propisa u tom očitovanju.

Bosna za Kulina bana bijaše prostrana i
ugledna banovina. Papin je poslanik Ivan zove pače
kraljevinom. Na istok prostirala se do Drine, a na
sjever obuhvatala je već i Soli i Usoru (oko
Usore, Bosne i Spreče), dok je na zapad obuhva-
tala već i nekoje hrvatske župe na srednjem Vrbasu
(to je početak kasnijoj bosanskoj oblasti: „Donjim
Krajevima“). Godine 1189. sklopio je Kulin ban
ugovor s Dubrovčanima, u kojemu veli: „prisežaju
Dubrovčanom pravi prijatelj biti vam od sele i do
vieka, i prav goj držati s vami i pravu vjeru, dokle
sam živ.“ Dopušta im dalje, da smiju trgovati po
njegovu „vladaniju“, da se mogu nastaniti gdje ih
volja, a da im se od njegovih časnika ne će dogo-
diti nikada sila. Time je on Bosnu otvorio po-
duzetnim Dubrovčanima i podigao materijalno
blagostanje svoje države. Dubrovački pisci jav-
ljaju još, da je za Kulinove vlade bila u Bosni
obilnost i plodnost u žitu i svačemu tako, da bi
poslije mnogo godina, kad bi koji puta ljetina uro-
dila, Bošnjaci govorili: „Priidem v' dni Kulinovi“.
Nema tome davno, što je nagjena na lijevoj obali
Bosne pod selom Muhašinovići, blizu Visokog, ka-
mena ploča, koju je dao ispisati Kulin. Ovaj nat-

pis odnosi se na jednu crkvu, koju je Kulin saziđao u Kučevskom Zagorju i na nju i na Podgorje Sijepićić pade grom, te ju ban valjda iznova saziđao i postavio svoj obraz (misli se ovaj natpis) nađ pragom. Natpis svršava ovako: Bog dai banu Kulinu zdravie i banici Vojslavi. Tako saznajemo i za ime žene Kulina bana. Doba ovog natpisa bit će valjda 1203. ili 1204. godina. Ove se godine posljedni put i spominje Kulin ban. Njegov nasljednik je ban Stjepan (1204.—1232.), valjda ujedno i njegov sin. On je prianjabo uz katoličku vjeru, te je time po svoj prilici izgubio teren u Bosni. Njegov sin Sebislav (Zibislaus) vlada samo u U s o r i (knez Usore 1236.).

B.

Matej Ninoslav (1204. ? 1232.—1250.).

U pravoj Bosni zavladao je možda već neposredno iza Kulina bana snažni Matej Ninosiav („jaz veliki ban bosanski Matěj Ninoslav“). Sin i unuk Kulina bana gube svako znamenovanje, a patarenstvo prevlada u zemlji pod zaštitom Ninoslava. Ugarska proživljava u to doba za Andrije II. teške unutarnje borbe, koje se tek zlatnom bulom Andrije II. nekako primiriše, pa zato papa zaludu traži od ugarskog kralja Andrije, da energično istupi protiv Ninoslava i patarena. U Hrvatskoj je od god. 1226. bio zamjenikom Andrijinim mlagji mu sin Koloman, ovjenčani kralj Haliča, ali protjeran iz svoje kraljevine. On je kao herceg hrvatske i Dalmacije upravljao ovih zemljama sve do poraza Tatara (1241.). Njegovo ime usko je skopčano i s historijom Bosne. Papa Gregorije IX. nije pustio s vida bosanske prilike. Godine 1233. došao je u Bosnu papinski poslanik kardinal Jakov, da prouči ovdašnje vjerske prilike. Rezultat toga putovanja bio je taj, da je papinski poslanik

uvidio, da se je bogomilstvo upravo uvriježilo u Bosni, pače da ni dubrovački metropolita nije ništa uradio, makar je znao kakve prilike vladaju u zemlji. Bosanski episkopi polovice 12. stoljeća i početkom 13. sasma protivno praksi imaju isključivo n a r o d n a imena, te su valjda samo na izgled pripadali rimskoj crkvi (Vladislav (1141.), Radogost (1197.), Bratoslav, Dragohna (1209.). Biskup Vladimir, kojega je posvetio metropolita dubrovački, bio je pataren („prekršio je zakon Isusov i upao u grčinu bezumne nauke krivovjerske“). Jakov zbog toga odijeli bosansku biskupiju od dubrovačke metropolije i podvrgne je privremeno kaločkom nadbiskupu, a kasnije 1247. na molbu Bele IV. definitivno. S tom je nadbiskupijom Bosna bila svezana, dok nije osnovana nadbiskupija zagrebačka (1852.). Herceg Koloman je uz papinskog poslanika pregnuo, da se patarenstvo satre. Činilo se u početku da je uspjeh i hercegov i legatov bio potpun. Matej Ninoslav ostavio je patarensku vjeru, a s njime i njegov rojak Prijezda. Ninoslav poklanja 1233. neku svotu novaca za gradnju nove stolne crkve sv. Petra u B r d u, gdje je bila rezidencija bosanskog biskupa. Koľoman odredi za što veći sjaj crkve i kaptola desetinu iz Usore, Soli i Donjih Krajeva i pokloni kasnije bosanskim biskupima u vukovskoj županiji građ D j a k o v o, buduće sjelo bosanskih biskupa (1239.). No kao da je Matej Ninoslav samo na oko pricnuo katoličku crkvu. Već godine 1234. Bosna vrvi patarenima, koji su se odavle širili i u susjednu Hrvatsku. Kralj Andrija i rimski đvor odluče sada upotrebiti silu, te pokrenuti i krstašku vojnu na bosanske patarene. Krstaška vojna (dosta malo o njoj znamo) započe 1234. i trajaše uz neke stanke do 1239. Andrija II. d a r o v a o je Bosnu hercegu Kolomanu u potpuno vlasništvo, što je i papa potvrdio (1235.). Koloman je oko 1237. Ninoslava svladao, pače provalio i u Humsku. Ovdje je vladao neki knez Petar, po vjeri pa-

taren, ili što je još vjerojatnije, pristaša istočne crkve. Neko vrijeme bio isti taj Petar i spljetskim knezom (1222.—1235.). Za njegove vlade je sv. Sava „postavio episkopa v' hl'mskoj zemlji u Stoně v' hrame prěšvetlije bogorodice“, te se prema tome Petar odmetnuo od Andriji II. i priznao vrhovnu oblast srpskih vladara. Njega je naslijedio njegov nećak Toljen, kojega je herceg Kočman svladao i podložio svojoj vlasti. Kada je papa Gregorije IX. imenovao bosanskim biskupom energičnog dominikanca Ponšu, predao mu je pritom i humsku zemlju i službu apostolskoga vikara.

Revni rad biskupa Ponse i hercega Kolomana učini, te se pod konac 1239. činilo, da je patarenstvo u Bosni istrijebljeno. No ipak nadbiskup kaločki sagradi po Bosni više tvrđjava „na obranu rimske crkve i vjere u Bosni...“ kao da nije vjerovao miru, koji je zavladao u zemlji. Imao je i potpuno pravo, jer iza odlaska krstaša iz Bosne javlja se opet Matej Ninoslav i to doskora u potpunoj svojoj moći, kada je Ugarska stradala od divljih Tatara. Već 1240. obnavlja Ninoslav stare veze s Dubrovnikom i dolazi pače i sam u pohode Dubrovniku. Tu on Dubrovčanima potvrgjuje slobodu trgovine po Bosni („I po zemlje i vladanie moe i moih' sin da si hodite svobod'no i prostrano..., i pače da moi k'meti i moi ljudie i moi vladal'ci da vi ljube i da vi hrane od' zla s' pravov' verom'...“). Ujedno sklapa s Dubrovčanima savez protiv srpskoga kralja Stjepana Vladislava (1234.—1243.), koji je bio s Dubrovnikom u zavadi. Ninoslav se u svojoj samostalnosti usudio pače podupirati Splječane protiv kralja Bele IV. Kada je konačno Bela IV. kaznio Splječane, pošao je glavom 1244. i na bosanskoga bana. Kralj Bela boravi u taboru u gradu Glaškom na megji usorskoj („juxta castrum Gallas“) i odavle se valjda s Ninoslavom izmirio. Posljedni spomen o njemu sačuvan nam je u po-

velji, kojom Dubrovčanima obnavlja stara privilegija i ujedno sklapa savez s njima protiv srpskog kralja Stjepana Uroša I. obećavajući im, da će ih braniti kao i njihov posjed, ako bi se zaratili s raškim (srpskim) kraljem (1249.).

C.

Bosna od smrti Matije Ninoslava do Stjepana Kotromanića.

Matej Ninoslav nije mogao osnovati dinastije i poslije njegove smrti raspade se bosanska banovina na više dijela. Jednim dijelom vladao je njegov srodnik Prijezda, za kojeg se znade, da je pri-
anjao uz katoličku vjeru, kada je papa Gregorije IX. razvio veću akciju protiv patarena (1233.). Konvertitori Dominikanci uzeše pače za taoca Prijezdina sina kao jamstvo njegove ustrajnosti. Kada se kasnije borba izmegju patarena i hercega Kolomana nastavila, mnogi, koji se nijesu htjeli pokoriti, izgubili su svoje posjede. Ti su posjedi i pripali Kolomanu. Pristaše katolicizma megju članovima banske porodice ne osjećajući se sigurnima u Bosni i dobivši ovdje patarenske suparnike, tražili su za nagradu svoje vjerne službe i vjersku ustrajnost vlasteoska dobra u Slavoniji. Tako je 1255. dobio Prijezda I. od Bele IV. župu Novaki (oko Gornjeg Miholjca) u Slavoniji. I sinovi Prijezde I. (Prijezda i Stjepan) imali su posjeda u Slavoniji. Uz takove prilike moglo je uspjeti Beli IV., da raskomada bosansku banovinu. Njegov zet R o s t i s l a v Mihajlović postade već 1247. banom Slavonije, zatim zavlada Mačvom (1254.), koja je obuhvatala zemlju zapadno od Biograda izmegju Save, Drine i pñanine Cera i napokon Usorom i Solima. Njega su naslijedili u njegovom posjedu sinovi Mihajlo i

Bela, koji vladaju ovim krajevima do 1271. S njima izumire ujedno porodica Rostislavljeva, te je tako nestalo nade, da bi se ovdje mogla razviti dinastija, koja je stajala u bliskim rodbinskim vezama s Arpadovićima.

Bela IV. bio je i vrhovni gospodar Huma. Ovdje je Toljena naslijedio knez Andrija „nevjeran kralju Beli IV.“, ali njegov sin Radoslav u jeđnoj povelji od 1254. god. veli: „ja župan Radoslav jesam vjeran kletvenik gospodinu kralju ugarskomu . . .“ Poslije je Humska zemlja do doba Stjepana Kotromanića pripadala srpskim kraljevima (Uroš II. Milutin), izuzevši vladu bana Mladena Šubića. Područjem Rostislavljevim upravljali su iza smrti njegovih sinova banovi raznih imena (Stjepan, Henrik, Egidije, Ugrin) zatim kraljica Jelisaveta, udova kralja Stjepana V., a 1284. postade vojvodom tih zemalja Stjepan Dragutin, sin Stjepana Uroša I., a šurjak Ladislava IV. Kumanca, ugar.-hrv. kralja. Stjepan Dragutin vladao je neko vrijeme Srbijom, ali mu ote prijestolje mlagji brat Uroš II. Milutin. On je upravljao osim Mačve i Bosne još i Braničevom, Beogradom i Srijemom. Prionuvši uz katoličku crkvu proganjaše patarene tako, da je papa njega i njegov posjed stavio pod zaštitu sv. Petra. Na molbu Dragutinovu posiao mu papa 1291. god. dva Franjevca, koji su znali slavenski. Stjepanom Dragutinom se pače papa htio poslužiti, da i Srbe predobije za zapačno kršćanstvo, ali bez uspjeha.

U unutrašnjoj pravoj Bosni vladaju sinovi Prijezde I.: Stjepan i Prijezda II. 1284. god. postade Stjepan zetom Dragutinovim, uzevši njegovu kćer Jelisavetu za ženu. Time mu je porastao ugled. Ovaj Stjepan zove se i *Kotroman* i *osnivač je banske i kraljevske bosanske porodice*. Vlast njegova i brata mu bijaše više periodična skupna vlast, jer se u poveljama spominju i pojedini članovi porodice, a za

pctvrdu odluke prvorogjenoga kao starješine u vlasti trebala je privola i ostale porodice. Nezna se tačno smrt prvoga Kotromanića (1313.—1319.). Iz braka sa Jelisavetom imao je tri sina: Stjepana, Vladislava, Inoslava i kćer Katarinu. Udovica Jelisaveta bijaše energična žena. Vidjevši, da svoje vlasti kao udovica ne može vršiti naprama velikašima, uklonila se ispred neprekidnih kavgu u Dubrovnik. Banskā vlast starog Kotromana nad bosanskim porodicama ne bijaše još duboko zadržala, te pojedine bosanske porodične starješine ne htjedoše da podvrgnu svoja u malome vršena suverena prava pod banovo pravo. Prije megjutim nego nastavimo prikazivati odnošaje u unutarljivoj Bosni, valja svratiti pažnju na prilike u današnjoj zapadnoj Bosni i susjednoj Hrvatskoj.

D.

Ban Pavao Šubić i ban Mladen Šubić.

Na desnoj obali Krke, tamo gdje se bučna ova rijeka preko mnogobrojnih slapova ruši u more, tamo se prostirala nekoć otadžbina knezova bribirskih. „Tvrđi gradovi i tanane kule spletoše se u vijenac oko srca starodrevne hrvatske župe Bribir-g-r-a-d-a.“ Pleme Šubića imalo je ovdje svoje pradjedovsko središte, a starinom mu se može ovdje naći trag u 10. stoljeću. Pri sklapanju ugovora (pacta conventa) izmegju poglavica hrvatskoga plemstva s ugarskim kraljem Kolomanom susrećemo i župana Mrmonju Šubića. (1102.). Bela III. krajem XII. stoljeća, dao je Šubićima u našljedno leno bribirsku župu, učinivši ih tako feudalnim gospodarima. Prvi Šubić, koji je ovako postao knezom (comes) bio je Gregorije. Sinovac mu Stjepko još se većma prisloni uz kraljevsku moć Bele IV., te je u današnjoj sjevernoj Dalmaciji bio svemoćan gospodar.

Ban Pavao I., sin Stjepkov, ojača još više moć svoje porodice za kraljevanja Andrije III. Ovaj mu dade u vječnu baštinu bansku čast na Primorju (1293.). Isto je učinio i sicilski kralj Karlo II. (1295.), jer bez Šubića nije bilo izgleda, da bi Anžuvinci mogli zavladati baštinom Arpadovića. Isti P a v a o postade jošte i gospodarom banovine bosanske (1299. u Skradinu: Paulus banus Corouacie, Dalmacie et dominus Bosne). Ako se k tome doda, da su njegova braća upravljala gradovima Kninom, Šibenikom, Trogirom, Spljetom, te konačno još i Zadrom, skupio je Pavao u svojoj ruci zemljišta, kakovim nikad ni prije ni poslije njega nije gospodario koji hrvatski velikaš. Da je Pavao vladao čitavom Bosnom sve do Drine vidi se iz jednog zapisnika dubrovačke republike (1302.). I Stjepan Kotroman bio je stičenik bana Pavla. Vlast u Bosni stekao je Pavao i svojim rodbinskim vezama. Kad smo spomenuli rodbinske veze Pavlove, moramo da pobliže ugjemo u to pitanje. God. 1299. kad se Pavao zove gospodarem Bosne, spominje se kao gospodar Donjih Krajeva k n e z H r v a t i n' („vir nobilis Hrvatinus, filius condam Stephani, de inferioribus Bosnae confinibus comes). Ovaj Hrvatin, čiji se otac Stjepan spominje, djed je glasovitoga kasnije vojvode Hrvvoja Vukčića - H r v a t i n i ć a. Po pradjedu Hrvojinom Stjepanu zovu se članovi porodice u starije doba i Stjepanići. Hrvatin, njegova braća i sinovi rognjaci su i srodnici hrvatskoga bana Pavla Šubića i njegove braće Mladena i Gjura, te je po svoj prilici između ovih porodica, susjednih velikaških kuća, postajala neka ženidbena veza. Kad su se Šubići stali koncem XIII. stoljeća živo zanimati za napuljske Anžuvince nastojeći, da im pribave ugar.-hrv. prijestolje, našli su se pri tome i sinovi i unuci kneza Stjepana. Ban Pavao zajamčuje u Skradinu 1301. Hrvatinu svaki mir i sigurnost, obećavši mu, da će poradi vjernih i velikih usluga njegovih vazda štititi njega i posjede

mu od ma koga. Prema tome Hrvatini priznaje Šubiće za svoje patrone.

Donji Krajevi (*partes inferiores*) spominju se prviput 1244. godine uz Usoru i Soli kao sastavni dio banovine Bosne. Kralj Bela IV. naime odregjuje, da biskup bosanski Ponsa imade pravo pobirati u ime svojih prihoda desetinu u Usori, Solima i Donjim Krajevima (gl. str. 19.). Prvotno, valjda još za Kulina bana, obuhvatali su Donji Krajevi dosta neznatni teritorij Vrbasu na zapad, ali pod kraj XIV. i početkom XV. stoljeća obuhvatila su sav kraj izmegju Vrbasa i Une, te neke predjele na istoku od Vrbasa sve do Usore. Donji Krajevi povećavali su se vazda na štetu Hrvatske. Od župa, koje su se nalazile u Donjim Krajevima, poznate su nam slijedeće: Vrbaska, Sanska, Glaška, Plivska, Lučka, Zemljička (Zemljanička — Zemunik) i neko vrijeme Dubička (za vojvode Hrvoja). Banica, Zemunik i Vrbanja bjehu svojina Kotromana i jeđva da ima sumnje, veli Thalloczy, da porodično ime stoji u svezi s imenom glavnoga grada Vrbanje sa Kotorom*). God. 1301. dovedoš bibrirski knezovi Karla Roberta iz Napulja do Zagreba, a odavle krene Karlo u pratnji ugarskih velikaša u Ostrogon, gdje ga okruniše za kralja. Malo iza toga zavlada u Bosni kao ban Pavlov brat Mladen. Ovdje je došao u sukob sa patarenima i godine 1304. ga patareni ubiše. Prijateljstvo izmegju Šubića i Hrvatinića ohladni po svoj prilici radi vjerskih stvari, jer su Hrvatinići bili takogjer patareni. Ban Pavao provali u Bosnu, a pošljedica Pavlove provale bila je ta, da je u Bosni postavio za bana sina svoga Mladena (II.) „Mili rogjaci“ knezova bibrirskih, Hrvatinići, ne spominju se više, nego tek nakon smrti

*) 1287. godine imade Zemljanik u svojim rukama Prijezda, djed bana Stjepana Kotromanića, ali je kasnije ova župa prešla u posjed porodice Hrvatinića kao i Banica i Vrbanja.

banu Pavla (1312.) čuje se opet nešto o njima, ali sada se oni javljaju kao odlučni protivnici Mladena II. Hrvatina († prije 1315.) ostavio je tri sina Vukosava, Pavla i Vukca. Od Vukca potiče glasoviti Hrvoje. Braća kao dušmani Mladena II. nastoje zajedno s ostalim zavidnicima Mladenovim, da ga sruše.

Mladen II. primio je od svog oca Pavla veliku baštinu. Granice su vladanju Mladenovu na sjeveru Gvozd (Kapela), na jugu Neretva, Drina i Sava na istoku i sjeveroistoku i more na zapadu. Naslovi kao *Croatie et Bosniae Banus*, zatim „comes i dominus totius terrae Hlm (povelja 1304.) nijesu prazne titule, nego se faktično podudaraju s vlašću njegovom. I on i otac mu izvršivali su dominium s faktičnim suverenstvom, jer se suverenstvo kralja izražavalo latentno i to samo u koliko su ga Šubići htjeli priznati. Dakako, da njegova vlast ne bijaše jedinstvena. On je morao u svakom području da daje koncesije tamošnjim posjednicima. Svi ti njegovi vazali bojahu ga se, ali on se morao bojati i njih. Mladen II. vladao je krepko velikom tom baštinom. „On je ratnik, diplomata i vladalac u jednoj osobi,“ veći Thalloczy; „njegovo ime je bilo na daleko na glasu u Italiji, Ugarskoj i u njegovih susjeda.“ Poznato je, da je Mladen imao tjelesnog liječnika Viljema Varignana, koji mu je bio i diplomatski savjetnik. Istorija skolastične medicine broji ovog Šubićevog liječnika među najpoznatnije pretstavnike ovoga pravca. Jedno svoje djelo posvetio je Mladenu: „Svim viteškim krepostima opasanomu i ne manje u m n o m krunom ovjenčanomu gospodinu, svomu vazda gospodaru, Mladenu, Hrvata i Bosne Banu i vrhovnomu gospodinu čitave Humske zemlje.“*) Na to djelo potakao ga je Mladen. Kad još čujemo, da Mladen, jedan veliki knez,

*) Zbog Huma ratuje po svoj prilici i s Milutinom, srpskim kraljem (1318 – 1319.)

početkom XIV. stoljeća čita bibliju, onda nam sve to, veli Thalloczy, prikazuje bana kao eminentnu kulturnu pojavu u Dalmaciji i bosanskoj unutrašnjosti.

Perfidna politika Mletaka (1313. oteše mu Zadar), surevnjivost hrvatskih velikaša i autonomističke težnje dalmatinskih gradova, a na koncu i sam kralj učiniše kraj Mladenovom gospodstvu. Najprije se složiše u savez protiv Mladena njegovi vazali knezovi Kurjakovići i Nelipići, zatim Hrvati nići i dalmatinski gradovi. Pače i rođeni brat Mladenov diže se proti njega. Njima se priključiše slavonski ban Ivan Babonić i bosanski ban Stjepan Kotromanić, a tajno su rovarili protiv njega i Mlečani na sve strane, ma da su ga još god. 1314. primili među -svoje- začasne gragjane i prave Mlečane. Kralj Karlo I. stiže nakon što je već Mladen bio razbit od svojih protivnika u Knin, kamo bude sazvan i sabor. Mladen II. došao je pred kralja s darovima, a kralj ga na viku velikaša svrgne s banske časti i zapovijedi mu, da ostane uza nj. Bansku čast preuze u Hrvatskoj i Dalmaciji Babonić, a u Bosni bi banska čast isključivo predana mladomu Stjepanu Kotromaniću. Karlo I. ode s Mladenom u Zagreb i postavi nad njim stražu, te ga od sele smatraše zarobljenikom. Umro je po svoj prilici negdje u Ugarskoj (možda u Temešvaru) u tamnici.

Njegovi ga protivnici očito tendenciozno prikazuju kao zlobna i pakosna tirana. Ljetopisac Miha Madijev žigoše ga nakon pada ovim riječima: „Kamo ti sada tvoja sila, bane Mladene, ti koji si prezirao silu svih kraljeva na zemlji...“, ali iz Miha Madija govori mržnja autonomističke Dalmacije.

IV.

STJEPAN KOTROMANIĆ.

(1314. ? 1322. do 1353.)

Pod okriljem Anžuvina začeo vladu ovaj bosanski ban, koji je u mnogome poravnao puteve, kojima je kasnije koracao veliki Stjepan Tvrtko I. O mladosti Stjepana Kotromanića neposredno iza očeve smrti malo se znade. Spomenuli smo, da se mati njegova Jelisaveta sklonila s djecom u Dubrovnik. Ne znamo kad se Stjepan vratio, ali može se slobodno ustvrditi, da je prije pada Mladena imao svoju stranku, pa ćemo po tome laglje i shvatiti spomenuto već napuštanje Šubića sa strane porodice Hrvatinića. Oko 1322. izdaje Stjepan Kotromanić povelju sa svojim bratom Vladislavom i u toj povelji poklanja knezu Vukosavu Hrvatiniću župe Banicu i Vrbanju. Tada se već zove Stjepan Kotromanić: gospodin svim bosanskim zemljama, Soli, Usore, Donjim Krajevima i Humske zemlje. Oko 1323. godine izdaše braća sličnu povelju u Moištri „predjedom velikim Radoslavom“, dakle poglavicom bosanske patarenske crkve.

Na tijesne veze Stjepana Kotromanića s Karlom I., ugarsko-hrvatskim kraljem, upućuje nas i brak Stjepana Kotromanića sa poljskom kneginjom Jelisavetom, kćerkom hercega Kazimira od Kujavije. Bila je to rođakinja Karlove žene Jelisavete, kćerke poljskoga kralja Vladislava Lokjeteka. Karlo I. podupirao je svim silama Stjepana, a ovaj mu je bio vjeran saveznik protiv hrvatskih oligarha (ratovanje Stjepanovo protiv kneza Nelipića) i srpskih vladara. Za meteža u Srbiji

uspjelo je Stjepanu zavladi Humskom zemljom, te je tom zgodom Srbija za uvijek izgubila Humsku. (1325.) Iza toga pripoji još Stjepan Makarsku krajinu (od Cetine do Neretve) svojoj vlasti, te hrvatske župe Dumno, Hlivno i Dlamoč, oč kojih postade oblast Završje, zvana kasnije Zapadne strane.

Godine 1333. darova Stjepan Dubrovčanima „vas Rat i Ston i Prevlaku i otoke, koji su oko Rata“ u baštinu. Za taj dar obećашe Dubrovčani, da će plaćati banu i njegovim potomcima svake godine na dan sv. Vlaha dohodak od 500 perpera; nadalje, ako bi ban ili njegovi potomci došli u Dubrovnik, da mogu slobodno stanovati u zidanoj palači, a ne će zato plaćati najma... Pod konac svoje vlade zaratio se Stjepan Kotromanić, potpomagan od Ljudevita Velikoga sa silnim srpskim carem Dušanom. Uzalud su Mlečani kušali da izmire oba vladara. Stjepan je provalio u Dušanove zemlje (1349.), a Dušan je opet slijedeće godine (1350.) pošao lično s velikom vojskom protiv Bosne. Dubrovački pisci (Orbini i Lukarić) vele, da je on provalio s 80.000 vojske sa Drine u Bosnu sve do Bobovca i Dumna, a onda do Cetine i Krke. Po drugim vijestima namjeravao je provaliti do obale Zahumske, dolinom Neretve, a odavie prema Spljetu. Na glas o ofenzivi vizantijskoj pohiti prema Kotoru, a odavle u Makedoniju. Bosanci iza tog ubrzo opet zaposjedoše gradove u Zahumlju. Oslobodivši se Stjepan Kotromanić Dušanove sile živio je dvije tri godine mirno povjerivši se sasvim ugar.-hrv. kralju Ljudevitu, sinu Karla I. Odbošaj izmegju oba vladara postade još tjesniji, kad je Ljudevit uzeo za ženu kćer Stjepanovu, Jelisavetu (1353.). Tako je Ljudevit stupio u rodbinsku svezu s ovom mladom dinastijom. Kako neki hoće, nagnala ga je na to ljubav prema Jelisaveti, ali više je vjerojatno, da je htio ženidbom sa Jelisavetom zavladi

dati jednim dijelom Bosne, što mu je kasnije i uspjelo za Tvrtkove mladosti.

U vjerskom pitanju prijanjao je Stjepan Kotromanić više uz patarensku vjeru nego li uz katolicizam. Možda se oslanjao i na istočnu crkvu. Pozitivno se ne da reći, da li je bliže bio patarenstvu ili istočnoj crkvi. Megjutim u drugoj polovici svoje vlade podupirao je katolicizam svim silama. Njegova je želja bila, da bosanski biskup prenese svoju stolicu iz Djakova opet u Bosnu, ali ta želja nije mu se valjda ispunila. Osobito je živahnu djelatnost razvio za Stjepana Kotromanića biskup fra Peregrin (1349.—1356.). Stjepan K. živo je pomagao njegova nastojanja, obratio se pače pismom na papu Klementa VI., da pošalje Peregrinu pomoćnike, „koji znadu nauk vjere i koji su vješti slavenskom jeziku ili bi ga barem mogli naučiti“. Nadalje traži ban, da bi se biskupu bosanskome dozvolilo, da može sam u pomoć pozvati redovnike i svećenike, te da im se dadu sve povlasti, što se daju svećenicima, koji rade megju Tatarima i nevjernicima za proširenje vjere, jer istim trudom i istom pogibelju službuju u Bosni; podjedno neka se tim svećenicama dozvoli općenje s izopćenim narodom. Osobito je zanimiva banova molba, da se Peregrinu dozvoli smještenje obraćenika u veće manastire, gdje bi se neko vrijeme podučavali u latinskoj slovnici i nauci katoličkoj. Stjepan Kotromanić bio je i osobiti zaštitnik franjevačkoga reda.

Ban Stjepan Kotromanić nije imao muškoga potomstva. Njegov magji brat Vladislav oženio se 1338. Jelenom, kćeri Jurja II. Bribirskoga. Kad je Stjepan Kotromanić umro (1353.), bijaše, ali vrlo kratko vrijeme, banska vlast u rukama njegovoga brata, jer je Vladislavljevu sinu Tvrtku jedva moglo biti više od 15 godina. Ali već god. 1354. ne spominje se Vladislav, te tako zapadne bosansko prijestolje Tvrtka I., sinovca Stjepana Kotromanića.

V.

STJEPAN TVRTKO I. BAN I KRALJ.

(1354.—1391.)

A.

Tvrtko u borbi s Ljudevitom i bosanskom vlastelom.

Odmah iza smrti Vladislavljeve vidimo mater njegovu Jelenu s mlagjim sinom Vlkom (Vukom) na putu u Ugarsku, da s kraljem Ljudevitom i svojom rogljakinjom Jelisavetom pročisti porodične odnošaje. Čini se, da je udovica mati tražila tom prilikom i zaštite u Ljudevita, jer bosanski velikaši, koji su se uživali za Stjepana Kotromaniča u svoj podanički položaj opet idu zatim, da izvojuju staru nezavisnost. „Ono mjerilo lojalnosti, veli Thalloczy, koje se u srednjem vijeku na zapadu na jednom ili drugom mjestu ističe, nije se u Bosni nikada razvilo. Uzrok je tome dijelom razdioba teritorija, a dijelom opet onaj snažni i neobuzdani lični osjećaj, koji je vazda karakterisao tamošnje porodice.“ Prvi se digoše nekoji članovi porodice Hrvatinića, a ne bismo se prevarili, da je donekle i vjerski momenat odlučivao, jer je Tvrtko bio katolik, a većina njegovih velikaša patareni.

U takovim prilikama oslonila se mati sa svojim sinom Tvrtkom na Ljudevita i u prvom početku vidimo, da je Tvrtko odan vazal Ljudevitov. Ljudevit megjutim ne bijaše sasvim s njime začiovoljan. Ubrzo se pokazalo, da je Ljudevit nakanto bosansku banovinu umanjiti, a ostatak skućiti pod

svoju vlast, te od bana načiniti u neku ruku svoga namjesnika. Na to ga je nukalo, veli Šišić, najviše sretno ratovanje s Venecijom, a nagrada toga ratovanja imala je biti željno iščekivana i teško stečena dalmatinska obala. Ova je opet bila u prvom redu upućena na zalegje, na Hrvatsku i Bosnu. Stoga je Ljudevit i htio, da to zalegje proširi dakako na štetu Bosne, čije su zapadne oblasti i onako najvećim dijelom bile vremenom preotete hrvatske župe. Da tu svoju svrhu postigne, (o tom ima pouzdanih podataka), stao je mamiti pod svoju vlast neke bosanske velikaše, (od roda Hrvatinića), tražeći od njih, da se odmetnu od Tvrtka, a pokore ravno njemu i njegovoj zaštiti (1357.), što su oni i učinili. Tvrtko je u takovim prilikama sredinom 1357. morao sklopiti za se veoma nepovoljan ugovor. Morao se obvezati, da će protjerati Patarije i svoje zemlje, da je dužan ići s kraljem u rat i boraviti i dolaziti u kraljevu prijestolnicu ili lično ili brat mu Stjepan Vlk (Vuk) i napokon otstupiti mu čitavu Humsku zemlju. Kralj mu za to potvrđuje **b a n o v i n u b o s a n s k u i U s o r u**. Tim ugovorom postao je Tvrtko **p o t p u n i** vazal Ljudevitov, te su i Dubrovčani zvali Tvrtka „po nalogu kraljevskom ban“. Za cijelo je u to doba nastao i onaj natpis kod Zaušja blizu Donje Drežnice u današnjoj Hercegovini, u kojem se veli: „Se pisa rab božji i svetoga Dmitrija **u d n i g o s p o d i n a** kralja ugarskoga **L o i š a** i gospodina bana bosanskoga Tvrtka“.

Ovakovo riješenje bosanskoga pitanja jedva da je prijalo bosanskoj vlasteli. Bosanskim velikašima nije bilo ni na kraj pameti, da slabog svoga bana zamijene moćnim kraljem Ljudevitom, koji je u pitanju vlasteoske oligarhije bio još kud i kamo energičniji od svoga oca Karla I. Radilo se sada o tome, da li će bosanska banovina ostati autonomna ili će se pretvoriti u ugarsku provinciju. Zato se uz Tvrtka okupiše vlastela obiju konfesija i digoše bunu, a Ljudevit je sam pošao u Bosnu, da uguši

taj ustanak. Razlozi polaska Ljudevitova u Bosnu bili su dakle politički, a ne samo, kako Ljudevit veli, da ga na tu vojnu navelo „pustošenje bezbrojne množine heretika i patarena, a na štetu prave vjere kršćanske.“

Ljudevit je odlučio Bosnu napasti s dvije strane. (1363.). Jednu vojsku povjerio je kralj palatinu Nikoli Kontu i ostrogonskom nadbiskupu Nikoli, a imala je provaliti u Usoru i osvojiti grad Srebrenik; druga vojska (na čelu joj sam kralj) provalit će u župu Plivu i njeno središte tvrđi Sokol-grad. 8., 9. i 10. jula 1363. nalazio se kraj pred Sokolom, a već 19. jula izdaje povelju u Virovitici nedaleko Drave. Rat je prema tome trajao veoma kratko i svršio za kralja potpunim neuspjehom. Kralj ne govori ni u jednoj povelji o toj neuspjeloj vojni, ali za to nam o njoj govori sam Tvrtko. U povelji od 1366. god., što ju je izdao u župi Rami pred gradom Prozorom veli: „Stvorih milost svoju gospodarsku svojemu vjernu sluzi, u ime vojvodi V l k c u H r v a t i n i ć u za njegovu vjernu službu u ono vrijeme, kada se podiže na me ugarski kralj, u ime Ludovik, i prihodi u Plivu pođ Sokol i ondazi mi vojvoda Vlkac vjerno posluži.“ Za nagradu darovao je ban Tvrtko Vuku čitavu Plivsku župu. Mnogo gore od samoga Ljudevita progjoše palatin Nikola Kont i ostrogonski nadbiskup Nikola, kraljev kancelar. Podsjedanje Srebrenika nije uspjelo, te su ugarski vojskovođe morali napustiti grad uz veliki gubitak ljudi i stvari. Tako je Bosna, veli Šišić, sačuvala oružjem u ruci svoj politički individualitet, a Tvrtko se sađa prozove „Božjom milošću ban čitave Bosne“. Republika mletačka učini (1364.) njega, brata mu Vika i mater Jelenu svojim gragjanima.

Time megjutim još uvijek nijesu bile svršene kušnje i borbe mladoga bana. Dvije godine iza toga planu protiv Tvrtka buna, kojoj je bio na čelu brat mu Vlk s knezovima Dabišićima. Razlozi nam nijesu poznati, ali možda je Vlk težio da po-

stane suvladarom. Tvrtko mora s materom pobjeći iz Bosne, a Vlk postade banom. Protjeranom banu ne preostade drugo, nego zatražiti pomoć u Ljudevita, koji mu je i pruži i Tvrtko se još iste godine (1366.) vraća u Bosnu, ali jedva u čitavo svoje vladanje. Čini se, da je kralj pridržao koji dio u svojoj vlasti. Nekoji buntovnici bijahu pohvatani i utamničeni, a Vlk pobježe u Dubrovnik. Dubrovčani ga kasnije na zahtjev Tvrtkov ne htjedoše izručiti, makar je i sam Tvrtko boravio zbog toga u Dubrovniku. Godine 1367. napokon izmiri se Tvrtko sa bratom i obdari ga gradovima i imanjima („svojega brata gospodina Vlića“).

B.

Stjepan Tvrtko širi granice svoje države i okruni se kraljevskom krunom.

Poslije ovih nevolja zvao se Tvrtko „Milošću božjom i našega gospodara Ljudevita ban Bosne“. No ovaj odnošaj ne potraja dugo. Kralj Ljudevit svratio je svoju pažnju na prilike u Poljskoj i tako je Tvrtku morao ostaviti slobodne ruke na jugu. Ovu zgodu upotrijebio je Tvrtko, da osili svoju vlast na jugu, a osobito istoku svoje države. Godine 1355. umro je Dušan Silni u doba od 48 godina, i njegov nasljednik Uroš IV. nije imao osobina, da bi mogao snažnom rukom rukovoditi velikom, nedavno proširenom državom. Ubrzo izbiše nemiri u čitavoj zemlji. Državu počеше kidati vlastela, osnivajući samostalna gospodstva. Vlkašin postaje uz cara kraljem. U Zeti javljaju se Balšići kao župani, a izmegju obale južno od Dubrovnika i planina istočno od Drine župan Nikoša Altomanović „velikaš plitkoga uma i siledžija, koji je sa svima susjedima živio u svagji“. Istočni

susjed župana Altomanovića, dublje u unutrašnjosti, bio je knez Lazar, sin Pripčev. Pribac zove se i Hrebeljanović. Lazar se oženio Milicom, kćerkom kneza Vratka, uglednoga vojskovođe cara Dušana, koji je poticao od sporodne loze Nemanjića. U mladim godinama stupio je u dvorsku službu Dušanovu, a kasnije se javlja kao jedan od najuglednijih dvorjanika cara Uroša. Oko 1370. bio je Lazar gospodar Rudnika. Godine 1371. izumire dinastija Nemanjića s Urošom IV., a i Turci se javljaju u isti čas kao politički baštinici još nedavno tako snažnoga carstva. Bistrom i prokušanom oku Tvrtkovu nije mogla uteći važnost ovoga novoga političkoga položaja na jugu i istoku njegove države. Po babi svojoj, kćeri Stjepana Dragutina, bio je Tvrtko u rodu po tankoj krvi s izumrlom dinastijom Nemanjića, a on ne samo da je to stao isticati, nego se počeo i otimati za posjede iste porodice. Sklopivši savez s Lazarom Hrebeljanovićem, osvoji on zemlju oko gornje Drine, zatim sam protjera god. 1376. iz Travunje Jurja Balšića, kojemu je otstupio malo ne cijelu kneževinu T r a v u n j u Nikola Altomanović, te mu se oblast prostirala preko Humske do Kotora i Onogošta (Nikšića). Na istoku držao je u svojim rukama Tvrtko i jedan dio Raše, gdje se nalazilo i Mileševo s grobom sv. Save. Ljeti god. 1377. dade se na grobu sv. Save okruniti „sugubim vijencem“ t. j. dvostrukom krunom u znak srpske i bosanske zemlje, prozvavši se: Stefan Tvrtko po milosti gospođa Boga kralj Srble, Bosni, Primorju, Hlmski zemlji, Dolnim Krajem, Zapadnim Stranama, Usori, Soli, Podrinju i ktome. Ovim krunisanjem prešla su i prava Nemanjića na Tvrtka, što su i Dubrovčani i Mlečani odmah i priznali. Dubrovčani su mu naime plaćali danak, što su ga plaćali srpskim vladarima na dan sv. Dimitrije u iznosu od 2000 perpera*).

*) Godine 1354. spominje se u jednoj povelji stanak

Prema novoj časti bijaše si Tvrtko uredio i svoj dvor, uvedavši nova dvorska dostojanstva (logotet, protovestijar). Osim toga okružio se i najodličnijim bosanskim knezovima i vojvodama, od kojih su već tada bili poznati Vlatko i Hrana Vuković, Radin Jablanović i sin mu Pavao Radinović, a osobito vojvoda Vukac Hrvatinić i sin mu Hrvoje Vukčić. „Stona mista“ Tvrtkova su obično Sutjeska, Bobovac, Trstivnica. Tvrtko je podupirao i darivao ove moćne porodice, da ih predobije za se i za svoju porodicu, pa mu je to i uspjelo, dok je on živio. Poslije su ti velikaši zaboravili na to i odmah iza njegove smrti trgali jedinstvo države.

U jednoj povelji od god. 1378. ovako Tvrtko odreguje svoju zadaću: „i po tom načeh s bogom kraljevati i praviti prêstol srbskije zemlje, želaje padšaja sa vzdvignuti i razoršaja se ukrêpiti...“ Ovoj svojoj zadaći ostao je vjeran do kraja svoga života.

Poslije smrti Ljudevita (1382.) pokazao je Tvrtko odlučno volju, da proširi granice svoje države na Jadransko more, a na sjever do Drave dakle, da dobije vlast nad čitavom zemljom, u kojoj stanuju Hrvati i Srbi. Velikim dijelom on je i ostvario svoje težnje, ali što to nije trajno i sasvim proveo, kriva je njegova prerana smrt. Državi Tvrtkovojoj trebalo je mora i brodovlja, a u tom poslu smetao mu Dubrovnik, a zatim kraljica Marija, koja je

bosanskih velikaša na mjestu Mili ili Milje. Ovo Milje nije drugo, veli Ruvarac, nego manastir Mileševo sa crkvom sv. Nikole, što ga je sagradio Stjepan Kotromanić i u kojem je bio sahranjen. Jukić spominje, da je Mileševo bilo na rijeci Bosni u današnjem gradačkom kotaru, danas zvani Mileševac. Talloczy veli, da je mjeslo Mile ležalo oko Ključa i dodaje: „te tako pada ona tvrdnja većega broja bosanskih historičara da se Tvrtko krunisao za kralja u manastiru Mileševu, posvećenom sv. Nikoli.“ Kao da je i Ruvarac bio ovoga mišljenja, samo ga nije htio izreći. (Srvani njegovu raspravu: Banovanje Tvrtka bana. Glasnik bos. muzeja godine 1894.)

baštinila Kotor iza oca. Ne usugjujući se direktno napasti Dubrovnik, podigne on na ulazu u Boku Kotorsku na vrlo zgodnom mjestu novi grad, koji prozva Sv. Stjepan (u čast svome zaštitniku); poslije bi grad prozvan Novi, a danas mu je ime Ercegnovi (Castelnuovo). Time je htio satrti trgovinu Dubrovnika, po kojoj je ova republika bila moćna i jaka, a podjedno je htio i Kotor otkinuti od Marije. Novi je imao biti glavni primorski trg bosanskih i srpskih zemalja, u kojem bi se usredsredila sva trgovina ovih zemalja. Žitelji dalmatinskih gradova grnuli su ovamo vozeći vino i sol, a Tvrtko je podigao u Novome „slanicu“ i učinio ga trgom za prodaju soli (kasnije je to 1382. god. na molbu Dubrovčana zavrkao!).

Tvrtkova diplomatska vještina našla je terena za svoje pomorske težnje i u Mlecima. Vijeće mletačko dalo mu je privilegij (1383.), što je dozvolilo svomu gragjaninu Nikoli Bazeju, da primi od njega admiralsku čast, pače mu je prodalo i jedan dobar brod tobože kao mletačkom gragjaninu. Mora da je osobito na srcu ležalo Mlecima Tvrtkovo prijateljstvo, jer su ga iste godine unijeli u svoju zlatnu knjigu začasnih gragjana, pošto se pokazao „vjernim i pravim Mlečanom“, koji revno radi o boljku republike. Dozvolili su mu dalje, da može graditi u Mlecima još dva broda. Ova sklonost Mletaka prema Tvrtku dade se protumačiti odnošajima u susjednoj Hrvatskoj i Dalmaciji, gdje se u punom jeku spremalo poznato gibanje protiv kraljice Marije i matere joj Jelisavete. Mlečani su opet znali Tvrtkove osnove i nadali su se, da će u općoj smutnji u mutnome loviti.

C.

Stjepan Tvrtko prema pokretu u
Dalmaciji i Hrvatskoj.

Megju Hrvatima, koji su se digli za Karla Dračkoga, a protiv Marije, našao je Tvrtko do-

skora pristaša. To je u prvom redu vranski prior Ivan Paližna (prior reda Jvanovaca u Ugarskoj i Hrvatskoj), ali Tvrtko ipak nije odmah otvoreno pristao uz buntovnike.

Sa strane Marijine opet se uvigjelo, da treba pokušati izravanjanje s Tvrtkom, hoće li Marija uspjeti protiv ustaša. Godine 1385. ode palatin Nikola Gorjanski u Sutjesku, da se porazgovori s Tvrtkom. Tvrtko u ovaj mah nije drugo tražio nego samo Kotor „vlasništvo njegovih roditelja i praroditelja“. Gorjanski zato sklopi s njime „vječni“ savez protiv svih neprijatelja Marijinih, a Tvrtku predade Kotor, kojim je faktično jošte iste godine ovladao.

Kada je Karlo Drački godine 1386. u Ugarskoj bio izdajnički ubijen, promijeni Tvrtko svoju prividnu neutralnost i pristade otvoreno uz buntovnike zajedno s vojvodom Hrvojem Vukčićem*. Buntovnici su naime vojevali dalje za sina Karla Dračkoga Ladislava, kojemu je bilo jedva deset godina. Već godine 1386. provaljuju bosanske čete do Klisa i Spljeta. Kad je Ivan Paližna postao namjesnikom i banom hrvatsko-dalmatinskim sa sjedištem u Klisu, poradi on još više u korist Tvrtkovu tako, da je sredinom god. 1390. Tvrtko pridružio svojoj državi svu Dalmaciju s otocima, osim jedinoga Zadra, a imao je u rukama i južnu Hrvatsku. Od sada nosi naslov i kralja Dalmacije i Hrvatske.

Njegovu akciju u Dalmaciji nije prekinulo ni ratovanje s Turcima. Tvrtko šalje Lazaru u pomoć vojvodu Vlatka Vukovića, a vjerojatno je, da je u kosovskoj bitci sudjelovao i Hrvoje. Od hrvatskih ustaša spominje se naročito bivši ban Ivan Horvaž.

Tvrtkovim osvajanjem postade Bosna, sad prikovana uz Hrvatsku, sad uz Srbiju, središtem oko kojega se skupiše česti države hrvatske i srpske. Bosna je bila tada najmoćnija država na

*) U Ugarskoj zovu sada Tvrtka samo banom.

Balkanskom poluostrvu. Ona je dominirala na sjeverozapadu, kao što je nekoliko godina prije toga dominirala Srbija za Dušana na jugoistoku. Ipak je velika razlika, veli Stanojević, i u političkim i u kulturnim težnjama carevine Dušanove i kraljevine Tvrtkove. Dušan je htio stvoriti srpsko-vizantijsko carstvo, a Bosna je trebala da postane srpsko-hrvatska država, koja će sprečavati prodiranje Ugarske na Balkan i vlast ugarsku u srpskom i hrvatskom narodu. U osnovi svojoj, svršava Stanojević, bila je Tvrtkova država realnije zamišljena i zasnovana, nego država Dušanova. Svim tim uspjesima učini megjutim kraj Tvrtkova smrt. Godine 1391. (u februaru) umrije Tvrtko zacijelo u Sutjeskoj, a doskora iza njega propade i njegovo djelo.

Stjepan Tvrtko bijaše oženjen Dorotejom Bdinskom, kćerkom brata posljednjega bugarskoga cara Ivana Šišmana. Iz toga braka potiče sin Tvrtko. Tvrtko se poslije smrti Dorotejine spremao na drugi brak i to htio je da se oženi kćerkom Albrehta III. Habzburgovca i tražio je Mlečane, da mu oni budu posrednici. Smrt njegova prekinula je osnove, koje je po svoj prilici Tvrtko imao s tom ženidbom.

VI.

STJEPAN DABISA.

(1391.—1395.).

JELENA „GRUBA.“

(1395.—1398.).

Ma da je „svetopočivši“ kralj Tvrtko ostavio dva sina: zakonitog Tvrtka i nezakonitog Ostoju, naslijedio ga je na prijestolju mlagji mu brat Stjepan Dabiša po starom slavenskom pravu seniorata. Prema tome nije uspjelo Tvrtku za svoga života uvesti red našljedstva po primogenituri, što je kasnije prouzrokovalo neprestane prijestolne borbe. Uslijed tih prijestolnih borba neobično je opet narasla moć odlične bosanske vlastele, koja imade izborno pravo tako, da nijedan bosanski kralj nema više slobodnih ruku u politici nego je igračka u rukama velikaša, od kojih nekoji (Hrvoje Vukčić, Sandalj Hranić i Pavao Radinović) tjeraju politiku na svoju ruku. Da su bosanska vlastela digla toliko glavu, uzrok je i sam Dabiša, čovjek povodljiv i neodlučan, pa zato i malo sposoban, da ravna državom, koja je bila sastavljena od česti, što se još nijesu stopile u jednu cijelinu, nego svaka odavaše svoje porijetlo i isticaše svoje centrifugalne težnje. Žena mu je bila Jelena „Gruba“, inače nepoznata porijetla, valjda kći domaće koje velikaške porodice.

Dabiša bijaše priznat i u Hrvatskoj i Dalmaciji, te je god. 1392. vršio u tim kraljevinama vlast po banu kraljevina Hrvatske i Dalmacije Vukukčiću, bratu Hrvoja Vukčića. Megjutim su bili, kako je već poznato, hrvatski ustaše izabrali

kraljem sina Karla Dračkoga, dječaka Ladislava, koji za života Stjepana Tvrtka nije isticao svoja vladarska prava, ali sada poslije smrti Tvrtkove sve više to čini. Tako on pod konac g. 1391. potvrgjuje banovinu kraljevina Hrvatske i Dalmacije vojvodi Hrvoju i bratu mu Vuku Vukčiću i inače dariva Hrvoju i braću mu brojnim gradovima i posjedima. Razban mačvanski, Ivaniš Horvat postaje Ladislavljevim glavnim namjesnikom u Ugarskoj i savezitim kraljevinama. Tako su se sada takmila dva vladara za Dalmaciju i Hrvatsku: Dabiša i Ladislav, a već se pomalo javlja i Marijin muž Sigismund, koji će ulagati sve sile, da satre protivnike svoje i svoje žene i da istisne Ladislava.

Stjepan Dabiša počeo je uvigjati, da nije dosta jak, da se takmi sa Sigismundom i napuljskim kraljem Ladislavom. Nije imao odviše pouzdanja ni u hrvatske ustaše (Horvate i Paližne), koji su poslije Tvrtkove smrti više naginjali Ladislavu, a i njegovi vlastiti velikaši više su se brinuli za se nego za kralja. Još je teža situacija nastala za Dabišu, što su i Osmanlije pokucali po prviput na vrata Bosne. Imajući u rukama Dušanovo Skoplje približili su se i Bosni i prva provala dogodila se za vlade Dabišine (1392.). Izvori o toj provali malo nam govore. Znademo, da je vladalac Bosne brže bolje skupio „boljare, vojvode, banovce, knezove, tepačije, župane, velmože, vlastelu i vlasteličice“, te „potegne danju i noću“ protiv njih. Boj se zametnuo na nepoznatome mjestu i čini se, da je ova provala ostala bez teških posljedica.

Svi ti razlozi sklonuli se Dabišu, da je odlučio izmiriti se sa Sigismundom, kako bi osigurao prijestolje njegovom pomoći. U julu 1393. sastadoše se oba kralja u Djakovu. O dogovoru izmegju oba vladara nemamo potankih vijesti, ali znademo, da je Dabiša pridržao svoju državu u s t a r o m o p s e g u i da ga je Sigismund priznao kraljem i svojim „milim prijateljem“. Dabiša je opet sa svoje

strane preuzeo obvezu, da država imade poslije njegove smrti zapasti Sigismunda kao „pravog i zakonitog vladara“, da ne će pomagati ustaša u Hrvatskoj i Ugarskoj i da će svoje velikaše pozvati na vjernost i vjernu službu prema Sigismundu*). Sigismund je nakon toga ugovora, koji je imao vrijediti za „vječna vremena“ imenovao Dabišu županom šomogjskim.

Protiv toga ugovora bijahu brojna bosanska vlastela, dok je n. pr. vojvoda Hrvoje priznao gjakovački ugovor. Razumije se, da su protiv ugovora bili i hrvatski velikaši, protivnici Sigismunda. Godine 1393. vidimo na Dabišinom dvoru bana Ivaniša Horvata i brata mu Pavla, koji su kao bjezgunci sada, kada im je poslije gjakovačkog ugovora i lična njihova zaštita bila u Bosni sumnjiva, svim silama nastojali, da obore taj ugovor i dignu Bosnu protiv Sigismunda. Dabiša im je oteo Omiš, gdje su se bili sklonuli, a valjda ih je i dalje progonio, jer su se zatvorili u grad Dobor, na donjem toku rijeke Bosne, koji su po svoj prilici bili podigli već prije, da mogu odanle napadati Slavoniju i Ugarsku.

Sigismund je odlučio potražiti svoje protivnike u Bosni. Pogje zato dobro spremljen prema Doboru. Braća Horvati pobjegoše odavle, ali izdajom padoše u ruke Sigismundove, koji je megjutim spalio Dobor. S Horvatima dospješe u Sigismundove ruke i drugi kolovogje, koji bijahu pogubljeni. Osobito je tragično svršio Ivaniš Horvat u Pečuhu. Time je Sigismund postao gospodar situacije, a to je sada dobro osjetio i Stjepan Dabiša, koji se požurio u tabor Sigismundov kod Dobora i ovdje sa Sigismundom obnovio g j a k o v a č k i u g o v o r. Po mnijenju Šišićevu ovaj je ugovor sada proširen u toliko, da se Dabiša morao

*) Bez privole velikaša ovaj ugovor i onako ne bi ništa vrijedio.

odreći Hrvatske i Dalmacije*) (1394.). Tako je Dabiša „povratio sebe i svoje podanike u podanstvo (dominio) i poslušnost kralju i ugarskoj kruni“. U Dalmaciji upravljao je još uvijek Vuk Vukčić, protivnik Sigismundov. Protiv njega izaslaše Sigismund Nikolu Gorjanskoga, koji Vuka svlada kod Knina i ovom pobjedom padoše Hrvatska i Dalmacija u ruke Sigismundove.

Godine 1395. umrije Stjepan Dabiša u Sutjerskoj, „nasljednik Tvrtkova žezla i krune, ali ne duha njegova niti odlučne mu volje“. On je svoju naslijedjenu bosansku krunu doveo u nekadašnji vazalski odnošaj prema kruni sv. Stjepana. Slaba njegova vladavina mogla je biti i po čudi gordo bosanskoj gospodi, na ona je stoga i posijala sjeme, iz kojega će niknuti plod skore i nagle propasti.

Glas o Dabišinoj smrti stigao je Sigismundu u Erdelj, gdje se on nalazio u taboru spremajući se protiv Turaka. On je pošao po svoj prilici odavle u Bosnu, da oživotvori svoje pravo po gjakovačkom ugovoru. Bosanski velikaši razdijelili su se na dvije stranke. Jedna je htjela Sigismunda, ali ta je bila u manjini. Većina izabere udovicu Dabišinu Jelenu, što Sigismund nije mogao spriječiti radi neprilika s Turcima, pa je valjda i dao tome izboru svoju privolu. Jelena je vladala samo po imenu, dok su u istinu imali vlast u rukama Hrvoje, Sandalj i Pavao Radinović, koji su već 1397. dizali protiv nje Stjepana Ostoju, nezakonitog Tvrtkovog sina. Godine 1397. vlada već sam Ostoja, a o Jeleni imade još spomen iz god. 1399.

*) Drugi historičari misle, da se Dabiša već prviput u Djakovu morao odreći Hrvatske i Dalmacije.

VII.

DOBA PROTUKRALJEVA I PRIJESTOLNIH BORBA U BOSNI.

NEKOJI BOSANSKI VELIKAŠI VLADAJU U SVOJIM OBLASTIMA SAMOSTALNO.

(1398.—1421.).

A.

Stjepan Ostoja (1398.—1404.). Ovaj vladar nikada se spominje ni oca ni djeda, pa nam se čini kao da se žaca svoga porijetla. Zato i nije neopravdano nagagjanje, da je po svoj prilici bio nezakonit sin Tvrtkov*. Popeo se na prijestolje pomoću moćnoga plemstva i zato je bio posvema od njega zavisao. Samomu kralju nije ni preostalo više nego matica bosanske države, Gornja Bosna, pa i ovdje su mu sputane ruke od vlastele. K tome ga je smatrao Sigismund uzurpatorom, a Turci su ponovno provalili u zemlju pod Mahmut pašom, te je nemilo oplijeniše. Samo čiča februarska zima prisili ih na povratak (1398.). U takovim teškim prilikama bio bi se i vladar većih sposobnosti teško snašao, a kamo li Stjepan Ostoja, koji nije ni pokušao, da se otme ispod vlasti moćne vlastele. Od velikaša, koji su zapravo držali kormilo države u svojoj ruci ističu se Pavao Radinović, Sandalj

*) U jednoj povelji od 1444. god. zove Stjepan Toma Ostojić, nezakoniti sin Stjepana Ostoje svoga pretšasnika Tvrtka II. Tvrtkovića „patruus noster carissimus.“ Dubrovčani vele za nj: „e sta homo de minima condicion.“

Hranić, a nada sve Hrvoje Vukčić-Hrvatinić. Pavao Radinović. Otac Pavlov Radin Jablanić bijaše ugledna osoba na dvoru Stjepana Tvrtka I., a sam Pavao proživi mladost svoju na kraljevskom dvoru. Tvrtku I. morao je biti osobito drag, jer Dubrovčani pišu jednom zgodom Pavlu o tome: „i on tebe (naime Tvrtko) imaše i držaše koliko svoje diete“, a drugom opet zgodom kažu za nj: „a učenik dobri slavnoga spomenuća gospodina kralja Tvrtka“. Ugled Pavlov digao se i time, što je Stjepan Ostoja uzeo njegovu rogljakinju Kujevu za ženu. Otadžbina Pavlova bijaše izmegju Bosne i Drine. Obuhvatala je Boračku župu (comitatus Berez) s gradom Boračem (kod Vlasenice), zatim olovne majdane kod Olova i trg Praču. (Tu je sagradio Pavao grad Pavlovac.) Na sjeveru megjašio je njegov posjed sa Srebrenikom. Osim toga je imao Pavao Ustikolinu (izmegju Foče i Gorazde), Dobrun, a po svoj prilici i Vrhbosnu. Kasnije je porasla njegova moć, jer je dobio posjed Sankovića. Za Tvrtkovih vremena vladao je u Humu i Popovom polju, te uz obalu izmegju Dubrovnika i Stona župan Sanko. Njegovi sinovi Belijak i Radić stekli su za Tvrtka dijelove stare Travunje, a napose Konavljje. Poslije smrti Tvrtkove darovaše braća Sankovići i ne pitajući ostalu bosansku vlastelu 1391. god. župu Konavljje Dubrovčanima. Još iste godine udariše na njih Pavao Radinović i vojvoda Sandalj Hranić, zarobiše braću, a zemlju podijeliše izmegju sebe. Konavljje dobio je Radinović, a posjede u Humu većinom Sandalj Hranić.

S a n d a l j H r a n i ć. Porodično imanje ovoga vojvode nije nam još poznato, no po svoj prilici imala je njegova porodica u pravoj (gornjoj) Bosni svojih posjeda. Djed mu se zvao Vuk, a imao je dva sina Vlatka i Hranju Vukovića. Vlatko Vuković je poznat kao vojvoda Tvrtkove pomoćne vojske u kosovskoj bitci. Hranja Vuković otac je Sandaljev.

Iza pada Sankovića zavladao je Sandalj najvećim dijelom Huma, proširivši svoju vlast sve onamo do Drine (Podrinje). Za nj se kaže, da je bio „vladar živahna duha, oštra uma i veoma ljubezan“^{*)}. Ovo posljedne svojstvo jedva da potvrgjuje povijest njegove vlade, u koliko nam je poznata. Po ženi svojoj Katarini, kćerci bana Vuka Vukčića, bio je i rođak Hrvojin. Ovo srodstvo nije obojicu smetalo, da su periodično bili i ljuti neprijatelji.

Hrvoje Vukčić-Hrvatinić. Sve bosanske velikaše, pa i gornju dvojicu natkrilio je svojim znamenovanjem najmarkantnija ličnost ovoga doba na slavenskom jugu, a to je Hrvoje. On je kroz dva i po decenija (1390.—1415.) ravnao sudbinom Bosne i susjednih hrvatskih zemalja i bez njegovoga znanja ne dogagja se na tom području ništa. Njegov otac Vukac Hrvatinić, kojega smo svojedobno spominjali, odano je služio ponosnom Tvrtku, te je i od njega bio nagragjen posjedima u t. zv. Donjim Krajevima. Tvrtko je visoko cijenio zasluge očeve, a nagradio je i sina, kojemu je iza smrti očeve u sporazumu s bosanskom vlastelom na svom kraljevskom dvoru u Moištri (današnje Mostre Donje u visočkom kotaru) dao dostojanstvo velikoga vojvode, koje je obnašao njegov otac Vukac (Hrvoji je bilo tada oko 30 godina). Oženjen je bio kneginjom Jelenom Nelipićevom, koja mu rodi jedinca sina Balšu Hercegovića (spominje se između 1400.—1416.), koji nije dugo preživio svog oca, a po političkoj važnosti nije mu bio ni sjena. Imat ćemo prilike da vidimo, kako je tijekom vremena proširio Hrvoje svoju vlast. Godine 1403. zovu Hrvoja spljetski spomenici: „herceg Spljeta, podkralj Dalmacije i Hrvatske (vicereks), najveći vojvoda bosanski i knez Donjih Krajeva“. Trogiranin

^{*)} Sandagl fù nu principe di spirito vivo, di raggionamento forte et di molta delicatezza.

Lucić (Lucius) veli, da je vladao u Dalmaciji ne kao kraljevski namjesnik nego kao da je kralj sam (non come vicario regio; ma come se fosse lo stesso re). I zaista on si uredi svoj dvor dijelom u Bosni u Jajcu (koje je on osnovao), dijelom u Spljetu. Na njegovom dvoru dešavali se „knezovi“, vojvode“, koje on u svojim poveljama navodi kao svjedoke; on je držao svoju vojsku, šiljao stranim vlastima svoje poslanike, kovao svoje novce. Na Balkanu nije mu bilo premca, veli Šišić, izuzevši osmanlijskoga sultana.

B.

Stjepan Ostoja i Dubrovnik.

Spomenuli smo, da su godine 1391. Sankovići darovali Dubrovčanima cijele Konavle, ali su taj dar spriječili Sandalj i Pavao Radinović. Dubrovčani nijesu mirovali ni za Dabiše ni kraljice Jelene samo da zavladaju Konavljem, ali nijesu uspjeli. Sretnija je bila republika za Stjepana Ostoje. God. 1399. dobili su Dubrovčani „zemlje od Kurila do Stona sa svima seli i zaseoci i s ljudmi i s svimi mejami . . .“ Dubrovnik je zato Ostoji kao nekada Tvrtku plaćao 2000 perpera godišnje. Vijeće dubrovačko imenovalo je Ostoju uza to svojim gragjaninom i plemićem, davši mu u gradu palaču, a pošto je Hrvoje išao je u toj stvari Dubrovčanima na ruku, dali su i njemu isto. Ti prijateljski odnošaji doskora se pomutiše i pretvoriše u otvoreno neprijateljstvo izmegju Ostoje i Dubrovčana.

C.

Stjepan Ostoja i Hrvoje Vukčić prema Sigismundu i Ladislavu Napuljskomu.

Na dvoru Stjepana Ostoje bijaše Hrvoje svemoćan. Kada je Hrvoje počeo zazirati od bu-

dimskoga dvora i približavati se opet napuljskome, pošao je za njim i Ostoja. Ladislav Napuljski nagradio je odmah (1398.) Hrvoja, te ga imenovao svojim glavnim namjesnikom (*vicarius generalis*), na što je i Ostoja pristao. Sigismund je zato htio da najprije obračuna s Hrvojem, pa je (1398.) provalio u Donje Krajeve i došao do Vrbaškoga grada, ali ga nije mogao zauzeti, nego se povratio doskora u Ugarsku. Hrvoje je odmah iza toga provalio u dubičku župu i pridružio je svojim Donjim Krajevima, uz koje je ova župa ostala sve do 1402. god. Ni druga navala Sigismundovih vojvoda još iste godine na Usoru nije uspjela. Kad je Ostoja Hrvoji god 1400. poklonio grad i čitavu župu hlivanjsku, približio se Hrvojin posjed srednjoj Dalmaciji, u čije se on poslove počeo živo mješati. Sigismund je naime svojom nečuvenom rasipnošću i favoriziranjem stranaca izgubio u Ugarskoj i Hrvatskoj i one velikaše, koje su mu bili odani, a zato je sve rasla stranka Ladislava Napuljskoga, kojoj je bio glava Hrvoje. Kao što nekada za Tvrtka tako i sada nije akcija Hrvojina išla toliko u korist Napuljca, nego je Hrvoje radio više u ime svoje i Ostojino uskrisujući rad Tvrtkov. Kad je najveći dio Dalmacije i Hrvatska južno od Velebita zaslugom Hrvojinom koncem 1402. god. bila u vlasti napuljskoga kralja, odlučio se ovaj kukavni vladar, da pogje u ove krajeve. Prije svoga dolaska posla Ladislav u Dalmaciju neke svoje službenike, kao što je to tajnik njegov Matija od San Miniata, zatim Galeotto i drugi. Od San Miniata imade zanimljiv izvještaj, u kojem opisuje dolazak Hrvojin s odličnim bosanskim poslanstvom u Zadar prije kraljeva dolaska. „Jučer je stigao ovamo, piše on, vojvoda bosanskoga kraljevstva, imenom Hrvoje, veliki knez i najmocniji u svom kraljevstvu. Upravo taj Hrvoje poglaviti je razlog, da su se krajevine Dalmacija i sve strane Slavonije priklonile Ladislavu. Hrvoje očekuje kralja s velikom družinom.

Taj je čovjek inače pataren, ali se radi da ga gospodin kardinal (papin poslanik) privede k svjetlu pravoga spasa, a čini se, da će i on sam privoljeti, jer se nada, da će ga gospodin kralj namjestiti za upravitelja bosanskim stranama“. Galeotto opet piše za Hrvoja: „velik gospodin po svojoj vlasti, a ne manji tijelom...“ Ladislav bio je okrunjen u Zadru za kralja i doskora iza toga ostavi Zadar i povрати se u Napulj. Prije svoga odlaska imenovao je Hrvoja hercegom grada Spljeta, darovao mu otoke Brač, Hvar i Korčulu i ostavio ga za svoga jedinoga namjesnika u Hrvatskoj i Dalmaciji. Njemu je bilo prepušteno sve, što je priznavalo Ladislava. Sa herceštvom spljetskim postaje Hrvoje samostalan vladalac s odregjenim teritorijem, pa tako mu je bilo omogućeno, da gotovo čitavih deset godina riječ njegova odlučuje u sjeverozapadnom dijelu Balkanskoga poluostrva.

D.

Stjepan Ostoja i Dubrovnik.

Dubrovačko-bosanski odnošaji zaoštrili su se ponovno god. 1400., ali do pravog neprijateljskog izražaja došlo je tek 1402., kada je Sandalj Hranić počeo navaljivati na Dubrovčane. Stjepan Ostoja znajući, da ne će moći pokoriti Dubrovnika bez brodovlja, približio se i Mlecima. God. 1403. traži Ostoja od Dubrovčana, da ostave Sigismundov protektorat i da se podčine njemu i napokon da mu vrate god. 1399. darovano primorje od Kurila do Stona. Kako su Sandalj Hranić i Pavao Radinović imali posjede u blizini Dubrovnika, mogli su svaki čas provaliti na dubrovački teritorij i nanijeti silne štete. U toj nevolji*) obraćaju se Dubrovčani na Hrvoja, da on intervenira za mir. Pišu mu: „jer

*) Dubrovčani se nijesu htjeli iznevjeriti Sigismundu.

ono, što vi hoćete, htjeti će čitava Bosna“. Hrvoje obeća, ali zaposlen u Dalmaciji nije mogao posvetiti tome pažnje, tako da su Pavao Radinović i Sandalj Hranić započeli s neprijateljstvom.

Najednom se situacija izmijeni u korist Dubrovnika. Sigismund se povratio u Ugarsku, okupi opet velikaše oko sebe, dok se Ladislav spremio da ostavi Dalmaciju. Stjepan Ostoja uviđao je sasvim dobro, da će Sigismund, čim to bude mogao s njime obračunati, pogotovo, jer se usudio dirati u vjerni mu Dubrovnik. Da tome predusretne, on je pošao Dabašinim stopama i sklopio sa Sigismundom mir pod uvjetom, da Bosna prizna ugarskoga kralja svojim vrhovnim gospodarom (1403.). Dubrovčani su sada sve upotrebili, da zavade bosanske velikaše s Ostojom. Taj posao nije im bio ni težak, jer se osobito Hrvoje razbjesnio protiv Ostoje, što se ovaj izmirio sa Sigismundom. Dubrovčanima je uspjelo sklopiti savez s Hrvojem u gradu Zvečaju (1404.) „suprotiva kralju Ostoji na njegovu pogibiju i razsuće i prognanje van kraljevstva...“ Dubrovčani su se obvezali da će preporučiti Sigismundu Hrvoja, da ga primi u svoju milost i da Ostoja ne nagje potpore kod njega. Iste megjutim godine izmiri se Hrvoje s Ostojom i sad je trebalo izmiriti ga još s Dubrovnikom. Dubrovčani kao uvjet pomirbe traže „Nove zemlje“ (od Kurila do Stona) odlučno natrag, ali Ostoja to tvrdokorno uskrati. Kad je kralj na to u neprijateljskoj namjeri protiv Dubrovčana u sporazumu s nekim velikašima dozvolio Mlečanima velika privilegija, koja su do sada uživali Dubrovčani u Bosni, digoše se bosanska vlastela na čelu s Hrvojem, zbac s prijestolja Ostoju, te sami preuzmu privremeno upravu zemlje (1404.*). Protjerani Stjepan Ostoja ode u Budim Sigismundu i na koljenima

*) Hrvoji radi Dalmacije nije bilo drago favoriziranje Mlečana.

zamoli oprostjenje i pomoć. Sigismund posla u Bosnu mačvanskoga bana Ivana Morovića, koji pohara zemlje Ostojinih protivnika provalivši do Bobovca. Njegovi podvojvode zauzeše Srebrenik, koji je odsada više godina u rukama Sigismundovim. Protjeranog kralja ipak nije mogao ban Morović uspostaviti. Jedini mu je uspjeh bio, da je Ostoji predan Bobovac i da mu je nadalje ostavljen kraljevski naslov. U Bobovcu bila je ostavljena i jedna četa ugarskih vojnika za Ostojinu sigurnost (1404. u junu). Zbor bosanskih velikaša izabrao je megjutim za kralja Tvrtka II. Tvrtkovića*) i tako je Bosna imala dva kralja i dvije ugarske posade (Bobovac i Srebrenik), ali pravi gospodar je bio Hrvoje. Dubrovčani su napokon dobili svoje Nove Zemlje. Nakon dugotrajnih pregovaranja potvrdio im je Tvrtko u Trstivnici stara privilegija i pravo na posjed, što im ga je Ostoja oteo (1405.).

E.

Stjepan Tvrtko II. Tvrtković. Borbe sa Sigismundom.

(1404.—1408.).

Sigismund je ove promjene pratio velikim nezadovoljstvom i odlučio povesti vojsku „protiv svoje kraljevine Rame i Bosne, da se isprave i obnove megje njegove države“. Bosna je valjda inicijativom Hrvojinom odlučno pristala uz Ladislava Napuljca priznavajući ga zakonitim ugarskim kraljem. Kad se Sigismund povratio iz Bosne, u koju

*) Dubrovčani su svojim poslanicima dali instrukcije, da pouzdano i tajno kažu Hrvoji: „Tko bolji za kralja od Vas?“ Metež morao je u to doba u Bosni biti općeniti, jer Dubrovčani vele za to doba na jednom mjestu: „Koliko mi nahodimo iz knjigah, jer od potopa svieta nije se svet toliko smel i vrtel.“

je bio provalio, sazva Tvrtko II. veliki zbor bosanske vlastele, kojem su prisustvovali Hrvoje i Sandalj, te odavle poslaše Bošnjaci poslanike Ladislavu u Napulj, da ondje zatraže od kralja potvrdu starih i pravih megja bosanskih naročito prema Ugarskoj. Kralj Ladislav izdaje zaista svečanu ispravu (august 1406.), u kojoj ističe velike, plodonosne i korisne usluge, što su mu ih iskazali, a i još uvijek iskazuju Bošnjaci, da stekne ugarsku krunu i potvrdi bos. kraljevstvu megje u onom opsegu, što ga je Bosna imala za Kulina bana. Bošnjacima je bilo poglavito do toga stalo, da im se potvrdi prema Ugarskoj posjed Usore, koja je često znala biti u rukama ugarskih kraljeva, a i sada je Srebrenik bio zaposjednut ugarskom posadom. Vidjelo se po svemu, da mora doći do novih bojeva izmegju Sigismuda i Bošnjaka. Ljeti 1406. povjeri Sigismund ratovanje u Bosni Pipu od Ozore (Pipo Spano), temešvarskom knezu, koji je poznat u našoj narodnoj pjesmi pod imenom Filip Madžarin. Pipo prodrije s ugarskim velikovima duboko u Bosnu, opljačkavši tom prilikom gotovo pola zemlje i unigje u Bobovac, sjedište Ostojino, odakle je izlijetao sa svojom vojskom u okolinu da plijeni. Većeg uspjeha nije postigao, kao ni sam Sigismund slijedeće godine (1407.). Svakako su ovi slabi uspjesi znak ondašnje velike vojne snage bosanske, kojoj je uspjelo odbiti Sigismundove vojske.

Napokon je Sigismund uvidio, da ne će na ovaj način svladati otpor Bošnjaka, pa se zato poslužio poznatom već metodom ugarskih kraljeva, da prikaže rat vjerskim. Bosnu se sada opet imalo napasti „krstaškom vojskom“. Papa Gregorije XII. izdao je u Sieni proglas na sav kršćanski svijet, da pomogne „katoličkoga prvaka“ u boju protiv Turaka, Arijana, Maniheja i drugih nevjernika u kraljevima i stranama carigradskim, Vlaškoj, Ugarskoj, Bosni, Dalmaciji, Hrvatskoj, Rami, Srbije etc. Svim onima, koji bi pošli na tu vojnu,

obećan je oprost, koji se dijelio nekada krstašima, kad su išli u Palestinu.

Tako je Sigismund mogao s vojskom od 60.000 momaka provaliti u Bosnu do Dobora*) (1408.). Velika vojska kraljeva svlada doskora Bošnjake. Po svoj prilici bio se odlučni boj negdje u srcu Bosne, a ne kod samog Dobora. Sam kralj Tvrtko II. bude uhvaćen, a s njime i 170 velikaša**), koje je Sigismund dao pogubiti, a tjelesa im su novratiti s visoke pećine u Bosnu (kod Dobora, gdje je bio glavni tabor i operaciona baza). Kralja pomiluje i odvede ga sa sobom kao sužnja. Megju uhvaćenim velikašima nije bilo Hrvoja, Sandalja i Pavla Radinovića. Ovi po svoj prilici i nijesu bili u Tvrtkovom taboru. Kada je na to Sigismund sretno ratovao i u Dalmaciji, bijaše stranka Ladislavljeva u Hrvatskoj, Dalmaciji i Bosni raspršena, a Sigismundovim dugogodišnjim protivnicima ne preostade drugo, nego se s njime izmiriti. Najprije to učini Hrvoje, a iza njega Sandalj. Sigismund potvrdi Hrvoju sve dosadanje naslove i časti, naročito naslov hercega spljetskoga.

Sigismund je sada odlučio, da proslavi svoju pobjedu na dostojan način i utemelji 1408. u decembru „Zmajev red“, prozvan tako po zlatnome zmaju, kojim su vitezovi kitili svoja prsa. Hrvoje sa Sandaljem dogje osobno u Budim. Pošto mu je trebalo za taj put novaca uzajmi od svoje žene „šest tisuć dukatov zlatijeh“ i u to ime joj založi neka mjesta u Donjim Krajevima. Sigismund je bio osobito radostan zbog njegovog dolaska. Za dokaz osobite sklonosti učini ga kumom svoje nedavno rogjene kćeri Jelisavete i obdari ga „Zmajevim redom“.

*) Dobor je bio opet uspostavljen.

**) Šišić drži, da je bilo izdaje na bosanskoj strani.

Stjepan Ostoja po drugi put kralj.
(1409.—1418.).

Godine 1409. prodao je Ladislav Napuljski svoje pravo na Dalmaciju Mlečanima nakon sramotnoga cjenkanja za 100.000 dukata. Dok se Sigismund s Mlečanima borio za Dalmaciju, promijenila se situacija i u Bosni. On je doduše iza odlaska svoga iz Bosne ostavio ovdje nešto vojske. Tvrtku se nije našao zamjenik barem ne u prvi čas, pa se može uzeti, da je Sigismund naumio Bosnu pridružiti svojoj državi. Ako je Sigismund na to računao, onda se ljuto prevario. Stjepanu Ostoji, koje je čamio od 1404. u Bobovcu uspjelo je pomoću braće vojvoda Gjure i Vukčića Radivojevića opet domoći se vlasti u nekom dijeļu Bosne, a u oktobru 1409. izmiri se kralj s većinom svojih velikaša. Sada je u Bosni situacija ista kao i prije Sigismundove vojne, samo što je Hrvoje ostao vjeran kralju Sigismundu. Sigismund je u dva maha 1410. i 1411. kušao Stjepana Ostoju svladati, ali bez odlučnoga uspjeha, dok napokon s proljeća 1411. ne dogje do izmirenja. Ostoja je morao poput svojih pretšasnika priznati vrhovnu vlast ugarskoga kralja i otstupiti Usoru i Soli. U Usori namjesti Sigismund kao vojvodu Ivana Gorjanskoga, a u Solima Ivana od Morovića. Važni rudarski grad Srebrenicu s okolišem darova svome vazalu srpskom despotu Stjepanu Lazareviću. Ovo je kasnije bilo uzrokom trvenju izmegju bosanskih kraljeva i srpskih despota. Razumije se, da vlast Ostojina nije sezala ni u Donje Krajeve.

Godine 1412. sazvaio je Sigismund u Budim kongres, a imali su se tom prigodom ovdje sastati mnogi evropski vladari i u njihovoj prisutnosti izvagjati razne viteške igre i druge sjajne zabave. U popisu odličnih prisutnika nalazimo i bosanske

velikaše, koji su osobitu pozornost svratili na se. Poljski ljetopisac Jan Dlugoss piše o tome ovako: Sandalj, vojvoda bosanski i kralj (?) Hrvoje učiniše u nazočnosti svojih žena tu slavu osobito svečanom, jer se njihovi vitezovi, visoki i plemenita stasa, hrabro i junački na mejdanu poniješe“. Ovo je ali i posljedni put- da je kralj imao prilike diviti se viteškom sjaju Hrvojinom, jer u brzo iza toga postade Sandalj „vjerni naš ljubljani“, a Hrvoje Vukčić „poglaviti naš dušmanin“.

G.

Pad Hrvoja, velikoga vojvode bosanskoga i hercega spljetskoga.
(1413.).

Raspravljajući hrvatski historičar Šišić o uzrocima pada Hrvojeva veli u jezgri slijedeće: Glavni su razlozi pada hercega spljetskoga mržnja i zavist, jer je on sa Spljetom i Donjim Krajevima upravljao više kao samostalan vladar, nego li kao vazal. Takav iznimni položaj vrijegjao je osobito ugarsku gospodu, koja su za njegove mnogogodišnje „nevjere“ toliko put, a sa slabim uspjehom dijelili s njime mejdan. Kao osobiti njegovi lični neprijatelji imadu se smatrati Pavao Čupor*) od Moslavine, Ivan Gorjanski, Ivan od Morovića i čitav rod knezova Blagajskih. Hrvoja nijesu ni Spljećani voljeli, jer ih vrijegjalo, što im je nametao bosansku vlastelu za knezove. U Bosni

*) Ugarski ljetopisac Thuróczy znade izrijeком pripoviedati i neke detalje ove lične mržnje od strane Pavla Čupora. On naime kaže, da se jednom prilikom Čupor narugao na kraljevskom dvoru pred brojnim društvom hercegu Hrvoju, pozdravivši ga volovskim ručanjem, oponašajući tobože hercegov duboki glas. A na drugom nam je mjestu zabilježio, da je Čupor dobacio magjarskim jezikom Hrvoju: Slaven nije čovjek, a pogača nije kruh.

bili su dušmani Stjepan Ostoja, Sandalj Hranić, a s njime valjda i drug mu Pavao Radinović. Sandalj bijaše mu takmac, a popularnost i moć hercegova spljetskoga bila mu je uvijek trn u oku. Svi ti neprijatelji ogovarali su ga kod kralja, ali nijesu uspjevali, dok nije Hrvoje sam prouzročio svoj pad.

Pod kraj 1412. i početkom 1413. napao je despot Lazarevića u njegovoj zemlji sultan Musa. Despot zatraži pomoć u Sigismunda i Sandalja, a ovaj se tome pozivu i odazove. Izbijanje Sandaljevo upotrebi Hrvoje, navali na njegov posjed i nemilice ga opustoši. Razloge tomu neprijateljstvu treba tražiti valjda u tome, što se Sandalj razvjenčao sa Jelenom (Katarinom), kćerkom brata hercegova Vuka, a to je bila uvrijeda za čitav rod Hrvatinića. Zbog toga skočiše na nj svi njegovi dušmani. Spljećani se prvi oslobode*). Optužiše ga, da šuruje s Turcima, a Hrvoje se zaludu brantio brojnim pismima pred kraljem. Napokon je kralj Sigismund u Bozenu 1. augusta 1413. izdao proglas, u kojem se Hrvoje proglašuje veleizdajnikom i kraljevskim dušmanom, a ujedno se pozivlju svi prelati, baruni i velikaši, da se dignu protiv njega i njegovih pristaša, te da ih silom pokore. U toj nevolji Hrvoje, kada kralj nije uvažio njegove obrane (Hrvoje je odlučno poricao savez s Turcima i bio spreman podvrći se sudu članova „Zmajevoga reda“), a Mlečani odbili zatraženu pomoć, zatraži pomoć tamo, gdje ju je mogao naći, naime kod Turaka. Prve navale ugarskih velikaša god. 1414. odbio je Hrvoje već pomoću Turaka. S Turcima istodobno vraća se u zemlju i Tvrtko II., čija nam je sudbina od 1408. nepoznata, a povratak njegov sigurno je u savezu s Vukčićem. Slijedeće godine (1415.) vidimo Turke pod vodstvom nekog Zech Melecha kako iz Bosne provaljuje u Hrvatsku, a iste godine

*) Spljećani zahvaljuju Sigismundu, što ih je oslobodio od ropstva „Faraonova.“

javljaju Dubrovčani Sigismundu, da se neki odlični Turčin u Skoplju po imenu Isak sprema na provalu izvan kraljevstva bosanskoga na zapad, jer u Bosni Turci ne robe nikako, pošto se sva okružja njima pokoravaju i plaćaju danak njihovom caru, samo da se održe. Ugarski velikaši provale po drugi put u Bosnu. Glavna bitka bila se izmegju Hrvoja i Turaka (valjda Isak beg) s jedne, a ugarskih velikaša s druge strane u župi Lašvi, gdje je Hrvoje imao više sela i imanja. Bitka se svršila potpunim porazom ugarske vojske. Sve vojskovogje dopanuše ropstva (Ivan Morović i Ivan Gorjanski). Pavao Čupor, protivnik Hrvoja, platio je glavom*). Ovom pobjedom postao je Hrvoje neograničeni gospodar zapadne Bosne, dok je ostali dio zemlje većim dijelom bio pod turskom vlašću.

Ovu svoju pobjedu nije Hrvoje dugo preživio. 1416. umrije „s nasladom u srcu, da se krvavo osvetio svojim dušmanima i da se kroz čitav svoj vijek održao u vlasti i nepobjegjen“. Njegovu krepku, silovitu, samovoljnu ličnost, veli Thalloczy, kao da živu gledamo pred sobom. Bio je prava orlušina, ne baš osobito značajan, ali silan. I ako mu se mnogo predbacuje, a osobito što je Turke doveo u zemlju, opet je bio ako ne bolji, a ono ni gori od većine svojih savremenika. Hrvoje je bio po vjeri pataren, ali čini se, da je ipak prešao makar i privremeno na katoličku vjeru. Možda su ga zato i zamrzili bosanski patarenski plemići, a katolički biskupi Dalmacije nijesu mu vjerovali. Hrvoje zavolio je slavensku službu božju i glagolicu. Dokaz tome je, što je nekako oko 1407. naručio kod katoličkog pisca „Butka“ krasni sitnoslikarijama urešeni glagolski misal. Izvorni misal čuva se u Carigradu, a potpuni snimak izdala je bosanska vlada (*Missale glagoliticum Hervoiæ ducis spala-*

*) Thuróczy pripovijeda, da ga je Hrvoje dao zašiti u bikovlju kožu, pa onda živa baciti u rijeku uz ove riječi: Ti koji si se nekada u ljudskoj podobi poslužio bikovljim glasom, podići se sada i bikovljim oblikom.

tensis. Vindobonae 1891. recensuerunt V. Jagić, L. Thalloczy, F. Wickhoff). I patarenski pisac „Hval krstjanin“ posvetio je sveto pismo novoga zavjeta i saltjer „hercegu spljetskomu i knezu od Donjih Kraj i inim mnogim zemljam“.

H.

Nutarnje smutnje u Bosni. Osmanlije napreduju. Stjepan Ostojić (1419.—1421.).

Slabi Stjepan Ostoja, čije se ime malo spominje u posljednje vrijeme, napustio je svoju prvu ženu Kujevu, rogakinja Radinovića, i uzeo za ženu udovicu Hrvojinu Jelenu, misleći tako njezinom baštinom ojačati. Ovaj njegov čin dao je povoda neprijateljstvu izmegju njega i Sandalja Hranića s jedne strane i porodice Pavlove s druge strane. Pavao Radinović pogine kao žrtva urote (1415.) na bosanskom dvoru u Sutjesci*). Sinovi nesretnoga Pavla: Petar i Radoslav, nijesu se sada kratili složiti s Turcima protiv Ostoje i Sandalja Hranića. Turske vojske plijene po Humu 1416. godine. Dubrovčani pišu kraljici Barbari u Ugarsku, da je Bosna posve razasuta i da vlastela njena rade na megjusobnu propast. Sigismundu opet javljaju, da je megju barunima Bosne planulo veliko i smrtno neprijateljstvo poradi Pavlove smrti. Stoga je sultan Mehmed I. poslao dva svoja poslanika k njima, da ih izmiri megjusobno. U to ime bio je urečen i sastanak svih tih baruna, ali bez koristi, „jer baruni jedan drugome ne vjeruju“. U tom općem metežu i klanju bosanske vlastele nestaje traga Ostoji, a na prijestolje se popeo sin mu Stjepan Ostojić, koji je kratko vrijeme vla-

*) Potanko opisuje Pavlovu smrt dubrovački poslanik Ivan Gundulić, koji je bio očevidac ovomu dogagaju.

dao. Za njega još uvijek bijesne borbe izmegju Pavlovića i Sandalja, a ovaj potonji ne će ni da prizna Ostojića, nego se otima za milost Turaka. Tako god. 1419. na Stipanju polju pred gradom Sokolom govori o poveljama, što ih bješe dobio „od kraljev ugrscih i car turskih“, a slijedeće je godine očito priznavao, da drži svoje zemlje „milošću i darom božjim i velikoga cara sultana Mehomet-bega, zapisano i tvrgjeno i vojevodom Isakom“.

Svi ovi podaci, veli Klaić, dokazuju, da je sultan Mehmed smatrao bosanske kraljeve i velikaše za svoje kletvenike i podanike i da je pravi gospodar Bosne bio njegov vojvoda Isak. Ugarski ljetopisac Ivan Turčanski*) (Thuróczy) pripovijeda, da je turski car Isaka (rex Ikach) imenovao bosanskim kraljem, te mu odredio za stolicu Vrhbosnu (Werchbozanyam).

*) Njegovo pripovijedanje ne da se utvrditi drugim spomenicama.

VIII.

STJEPAN TVRTKO II. TVRTKOVIĆ.

(1421.—1443.).

Poslije godine 1421. nestaje Ostojića, a Tvrtko II. zasjedne ponovno na prijestolje. Slab da sam odoli neprestanim turskim provalama, pri ljubio se sasvim kralju Sigismundu pogotovo, kad je turskom pomoću osvanuo u Bosni kao preten-denat, nezakonit sin Stjepana Ostoje, Radivoj. Da se što više približi Sigismundu, on je uBobovcu izdao god. 1427. povelju, kojom je Hermanu II., celjskomu grofu i slavonskomu banu, „svom ljub-ljenom rogjaku i bratu“ za prijateljstvo, ljubav i vjernost, što ju je vazda iskazivao i iskazuje njemu i bosanskom kraljevstvu i njezinim žiteljima, da-rovao bosansko kraljevstvo, ali samo za slučaj, ako ne bi ostavio zakonitih potomaka. Za bolju ilustraciju svega treba primijetiti, da je Herman II., celjski grof, bio sin jedne bosanske banovne, po svoj prilici kćerke Stjepana Kotromanića, kako to misli Ruvarac. Prema tome je Herman bio po ma-teri svojoj u srodstvu s bosanskom kraljevskom porodicom, a uza to je bio i tast kralja Sigis-munda. Pomoć, koju je Tvrtko dobio sa strane Sigismundove, bila je veoma slaba. Sigismund nije mogao zaštititi ni njega ni našljednika Stjepana La-zarevića, Gjorgju Brankovića. Srpski despot Bran-ković morao je priznati vrhovnu vlast Murata II. i plaćati godišnji danak od 50.000 duk., a Tvrtko II. morao mu je predati neke gradove u svojoj državi. Tvrtko II. traži još god. 1430. zajam uMlečana, da iskupi te gradove, ali Mlečani ga uljudno od-bijaju.

Uz ovakove vanjske neprilike imao je Tvrtko II. da se bori i u nutrinji zemlje s nepokornom vlastelom i to najviše sa Sandaljem Hranićem i s Radoslavom Pavlovićem. Ovi se moćni dinaste posvema priljubiše Turcima, a uz to po vjeri patareni nerado su gledali kraija svoga, koji je bio privrženik ugarskoga kralja i katoličke crkve. Kada je Radoslav zatražio od Dubrovnika dio Konavala, koje im bijaše prodao za skupe novce, zatražio je Dubrovnik pomoć u Sigismunda i Tvrtka (1430.). Kako je daleko došlo u toj borbi neka svjedoči činjenica, da su Tvrtko i Sandalj odlučili poslati poslanike Muratu II. u Jedrenu, da od njega kupe zemlju Radoslavljevu i da se tako oslobode ovoga kavgadžije i zulumčara. Kad je to Radoslav saznao, pomirio se doskora s Dubrovnikom i s kraljem, samo da zadrži svoje zemlje.

No mnogo veća opasnost zaprijeti Tvrtku od Sandalja Hranića. Državina ovoga velikoga vojvode bosanskoga prostirala se od ušća Neretve do s one strane Lima. Ljeti je ovaj moćni velikaš živio na svojim dvorovima na Drini: Samoboru kod Goražde, glavnoj svojoj gradini Sokolu na sutoku Pive i Tare i Kuknju kod Plevanja. Manastir Mileševo bijaše u njegovim rukama kao i Onogošt. Zimi se preselio u krajeve prema ušću Neretve ili u kotorski zaljev. Čitav Hum s Konjicem, Nevesinjem i Blagajom pripadaše njemu. Na zaljevu boko-kotorskom držao je Novi. Vladajući tolikim teritorijem bio je ugledniji od samoga kralja. Kako je bio u rodu sa srpskim despotom po svojoj drugoj ženi, širio se njegov upliv i u srpskoj despotovini. Čini se, da je ovaj moćni vojvoda težio pače i za bosanskom krunom ili barem za otcjepljenjem svoga teritorija od bosanskoga kraljevstva. Kada je naime Tvrtko II. došao u sukob s despotom Gjorgjem radi Srebrenice, pridruži se despotu i Sandalj (1433.) te se obojica složiše i kupiše od turskoga

sultana Murata državu svoga protivnika. Despot uz Srebrenicu, koju je imao u vlasti dobi još Zvornik i Usoru, a nije nam poznato, što je tom zgodom zapalo Sandalja. Kad je turski sultan proglasio bosanskim kraljem Radivoja, te ga podupirao u Bosni, ne preostade Tvrtku II. ino nego da pobjegne iz Bosne. Povratio se tek u Bosnu iza smrti Sandalja Hranaća (1435.). Sandalja je naslijedio njegov sinovac Stjepan Vukčić, koji je kasnije (1448.) u cara Fridrika III. isprosisio naslov hercega (od sv. Save), po čemu se njegova oblast počela nazivati hercegovom zemljom. (Hercegovinom).

S Tvrtkom II. došao je ovaj put u Bosnu franjevac Jakov de Marchia, kao glava vikarije bosanske, snabdjeven velikim povlastima, da istrijebi sve patarene i šizmatike i da obnovi red i stegu u franjevačkim manastirima. Ovaj bezobzirni novajlija mora da je veoma energični začeo s reformama i mjesto uspjeha postigao je protivni rezultat: nove borbe u Bosni. Patareni Stjepan Vukčić i Pavlović zovu u pomoć Turke, koji haraju po posjedima one vlastele, koja su prijanjala uz katolicizam i Ugarsku. Tvrtko opet ostavlja Bosnu i bježi u Ugarsku. Iz Ugarske on i Sigismund dijele franjevcima velike povlastice uz zadaću, da šire katoličku vjeru i obraćaju i krste žitelje obojega roda. Za ta privilegija slabo su marili i Turci i Patareni. Papa Evgenije IV. spominje god. 1437. da su Turci porušili i spalili za dvije posljednje godine šesnaest samostana i crkvi franjevačkih. Tvrtko napokon obeća sultanu godišnji danak od 25.000 dukata i prizna ga vrhovnim gospodarom (1437.). Od god. 1436. naime boravi u gradu Vrhbosni stalno turski vojvoda s posadom i od toga doba se Turci trajno nastaniše u jugoistočnom dijelu Bosne.

Bijedno stanje kralja Tvrtka II. ogleda se u nekim činjenicama iz posljednjih godina njegove vlade. Kada je u Ugarskoj zavladao kralj Vladislav (Varnenčik) 1440. god., šalje on poslanstvo u Bu-

dim s molbom za pomoć. Kad odavle nije stigla pomoć, šalje Tvrtko 1441. svoga protovistijara Restoju u Mletke s molbom, da mu Mlečani dozvole umletačke oblasti poslati imanje, pače da mu budu slobodno i samomu se sklonuti u Mletke, ako bi bilo potrebno. Tom zgodom nudio je još Tvrtko mletačkoj općini, da zavlada javno ili tajno njegovim kraljevstvom. Mlečani su dakako ovaj dvojbeni dar odbili. U godini 1443. spominje se posljedni put ovaj neznatni sin slavnoga svoga oca.

IX.

STJEPAN TOMA.

(1444.—1461.).

A.

Stjepan Toma prema Ugarskoj.

Poslije smrti Tvrtkove zavlada drugi nezakoniti sin Stjepan Ostoje, Stjepan Toma. Do svoga nastupa na prijestolje živio je ovaj vladar skrovito kao pataren, oženjen ženom iz prostoga roda, Vojačom iz kojega braka potiče posljedni bosanski kralj Stjepan Tomašević. Došavši iz svoje zabiti na kraljevski prijestol bijaše mu prva briga, da si vlast utvrdi. To mu bijaše tim nužnije, što moćni celjski grofovi nijesu rado gledali, da im otimlje prijestolje, koje bi imalo da zapadne prema ugovoru s Tvrtkom njima. I Stjepanu Tomi pogje za rukom, da je našao zaštitnika u slavnome tada Ivanu Hunjadu, koji je u to doba bio već proslavljeni vojskovogja u ratu s Turcima i veliki neprijatelj celjskih grofova. God. 1444. izdaje Toma u Bobovcu Hunjadu povelju, iz koje doznajemo, da je njega kralj Vladislav „po savjetu, dobroj volji i odredbi“ moćnoga vojvode Hunjađa namjestio i potvrdio za bosanskoga kralja. Da se oduži za toliku ljubav i sklonost, obvezuje se Toma, da će vjerno služiti kralju i njegovoj kruni, a vojvodu Ivana priznaje „za istinitoga i vjernoga prijatelja“ i obećaje, da će mu svake godine plaćati po 3000 dukata.

Nadajući se tako zaštititi od Ugarske, ostavlja doskora Toma patarenstvo i svoju prvu ženu Vojaču i oženi se Katarinom, kćeri Stjepana Vuk-

čiči. Koji su razlozi ovoga nepomirljivoga patarena sklonili, da dade svoju kćerku katoliku kralju, nije nam poznato, ali možemo slobodno s Thalloczyem uzeti, da je zaštita, što ju je Toma stekao kod Hunjada bila jedan od najglavnijih momenata, koji su djelovali na Vukčićevu odluku. Ovaj moćni velikaš (milošću božjom veliki vojvoda rusaga bosanskoga i k tomu) primivši od svoga strica u baštinu veliki posjed, gledao je da ga što više proširi, oslanjajući se na patarene i cara Murata II. Naklonost Bošnjaka uživao je u punoj mjeri, jer su ga smatrali glavnim braniocem i zaštitnikom bosanske narodne crkve. Porodici Pavlovića oteo je Trebinje i postao tako neposredni susjed Dubrovčana, koji ga se bojahu kao žive vatre. Raširio je dalje svoj posjed u Dalmaciji, sjeverno od Neretve ratujući i s Mlecima, kojima je konačno uzeo i njihove gradove u Zeti. Patarenstva nije se odrekao ni kao kraljev tast, ma da su se brojni velikaši onoga doba uz kralja odrekli patarenstva i prešli na kataličku vjeru. Megju inima prešao je na katolicizam i kraljev brat, Radivoj, nekadanji turski štićenik i pretendnat na bosansko prijestolje

B.

Stjepan Toma prema srpskom despotu i hercegu Stjepanu Vukčiću.

Stjepan Toma nastojaše svim silama, da se dočepa Srebrenice, koja je bila u vlasti Gjorgja Brankovića. Megju Bosnom i Srbijom dogje dapače do rata (1448.), u kojem je bosanska vojska bila poražena. Stjepan Toma ni sada nije izgubio nade, da će opet ovladati Srebrenicom. Te nade još porastoše, kad je nastao jaz izmegju Brankovića i Hunjada, što se prvi nije odazvao Hunjadovom pozivu, da s njime ratuje protiv Turaka. Hunjadi prolazeći na Kosvo polje pohara grozno Srbiju. Kada je Hunjadi bio poražen (1448.), na

povratku ga despot uhvati i pusti na slobodu tek onda, pošto mu je ostavio sina za taoca i obećao platiti otkupninu. Poslije je Gjorgjo Branković odustao od otkupnine i sam se ponudio, da će posredovati mir izmegju Ugarske i cara Murata. U prepozicijama mira sa strane Gjorgja bilo je megju inim obećano od sultana, da ne će uznemirivati i pustošiti Bosne, a Bosna bi morala plaćati Turskoj danak. No do ovoga mira nije došlo, jer ugarski sabor nije htio prihvatiti prepozicije Gjorgja Brankovića. Ugarska je s gubernatorom na čelu svom silom nastojala, da se što jače osigura od Turske. U to ime sastaje se bosanski kralj (1449.) u gradu Doboru u Usori s mačvanskim banom Ivanom od Korogja, te sklapa s njime ugovor, koji pokazuje, da je bio u potpunom sporazumu s Hunjadom. Kralj se obvezuje, da ne će dozivati Turaka protiv Ugarske niti im pružiti kakvu pomoć i da će obavijestiti gubernatora, ako bi Turci provalili u njegovu zemlju, a on ih ne bi mogao odbiti.

Osjećajući se Stjepan Toma sada pod okriljem Hunjadovim dosta jakim, počeo je po savjetu papinskom i gubernatora Hunjada progoniti u svojoj državi patarene velikom gorljivošću. Mnogobrojni patareni, ne htijući se odreći svoje vjere, ostaviše svoju zemlju i odoše u susjednu Humsku ili pače srpskom despotu, a bilo ih je i takovih, koji su tražili zaštite kod susjednih turskih vojvoda, zovući ih u pomoć protiv kralja. Sada je stao uvigjati sam Toma, da je prerano počeo raditi protiv patarena i nekako se suztezao od daljnega njihovoga progona, što je opet izazvalo Hunjada, a i srpski despot htio se poslužiti kraljevim domaćim neprilikama. Ovaj nije mogao pregoriti nekih gubitaka na bosanskom teritoriju, osobito Usoru, a Hunjadi se ljutio na kralja, što ne postupa i nadalje oštro protiv Turcima prijateljski patarena. Čini se, da je skoro došlo zbog toga do

rata, koji je spriječilo papino posredovanje (1451.). God. 1451. dogje do nemila sukoba izmegju hercega Stjepana Vukčića i Dubrovnika, koji je zahvatio široke dimenzije, te se napokon i kralj Stjepan Toma upleo u taj sukob, pristajući uz Dubrovčane, a protiv svoga tasta. Stjepan Vukčić, koji se u to doba zvao „božjom milosti herceg od sv. Save, gospodar humski i primorski i veliki vojvoda rusaga bosanskoga, knez drinski i k tomu“, zavrgnuo je svoju ženu Jelenu, koja je našla utočišta sa svojim sinom Vladislavom u Dubrovniku. Herceg Stjepan zatraži od Dubrovnika, da ukloni iz svoga grada Jelenu, što Dubrovnik, vjeran svojim starim običajima, ne htjede učiniti. Zbog toga dogje do rata izmegju njega i Dubrovnika, u koji se umješao i Stjepan Toma, kao muž Jelenine kćeri Katarine. Na čelo protivnika hercegovih stade rođeni mu sin Vladislav. Stjepan Toma jedva je mogao štogod Dubrovčanima pomoći, jer se morao boriti s velikašima u vlastitoj zemlji, pošto mu se nijesu htjeli odazvati, da s njime zajedno ratuju na hercega Stjepana. Ovaj dugotrajni rat, koji je donio velike štete Bosni, a velike koristi Turcima, svrši se istom 1453. god., kada je došlo do izmirenja izmegju sina, matere i oca i napokon do mira s Dubrovčanima.

C.

Stjepan Toma i Turci. Stjepan
Tomašević zavlada srpskom
despotovinom. (1459.).

Nakon pobjede Ivana Hunjada kod Beograda (1456.), snovao je Stjepan Toma o tome, kako bi zaratovo na Turke i oslobodio svoju zemlju njihove vlasti. Turci su naime iz jednoga dijela njegove države (Vrhbosna, Hodidjed) provalili na sjever do Save, gradeći preko te rijeke čuprije i brodove, kojima su provaljivali u Slavoniju. Na

mislio je stoga uzeti Turcima Vrhbosnu i Hodi-djed, pa onda srpskomu despotu Srebrenicu. Kroz čitavu god. 1457. sprema se on na rat s Turcima, a pomaže ga u tome papa Kalikst III. U susjednim zemljama, naročito u mletačkoj Dalmaciji skupljaju se krstaši i novci. Kraljev poslanik dolazi u Budim pred ugarskoga kralja i papinoga legata i javlja, kako sultan traži od njega četiri grada (megju njima Bistricu na Hlivanjskom polju) i kako je sultan poslao u Bosnu radnike, da grade ćuprije i prelaze na Savi s bosanske strane. Tom zgodom moli ujedno papinog poslanika Ivana Carvajala, da glavom dogje u Bosnu, pa da se pobliže dogovore o ratu s Turcima. Kardinal Carvajal pogje zaista u pratnji mletačkoga poslanika Petra Thomasija u Bosnu, a bosanski kralj dočeka ih u Doboru, gdje ih je uvjeravao, da je tvrdo odlučio prekinuti vazalni odnošaj prema Turcima i da se riješio odlučno boriti s njima.

Carvajal sa svoje strane obeća kralju, da će učiniti sve, kako bi podupro njegov naum. Tom je prilikom primio Stjepan Toma i krst iz ruku kardinala Carvajala, ma da je već odavna prijanjao uz katoličku vjeru.

Smrt kralja Ladislava Postuma, pa slaba pomoć s kršćanske strane, osujetiše ove namjere bosanskoga kralja i rimskoga pape, te Stjepan Toma ne povede zasnovane vojne protiv Turaka, ali se zato pobrine, da razmakne svoju vlast u Srbiju. Poslije smrti Gjorgja Brankovića (1456.), naslijedio ga je despotivini Lazar Branković, koji je već 1458. umro ostavivši udovicu Jelenu i kćer Maru. Čim je Stjepan Toma dočuo o smrti Lazarevoj, s mjesta se oborio na one oblasti, koje su despoti držali izmegju Bosne i Drine (zauzeo je Srebrenicu i jedanest kaštela). Po svoj prilici prodro je i dublje u Srbiju, gdje je Turcima sklona stranka proglasila despotom vojvodu Mihajla Angelovića. Despotica Jelena utanačila je tom zgodom savez i ugovor

s bosanskim kraljem, po kojem je njezina kći Mara imala poći sa bosanskoga kraljevića Stjepana, sina Stjepana Tome, a ovaj će onda baštiniti Srbiju i kasnije bosansko kraljevstvo. Iza mnogih neprilika uspjelo je Stjepanu Tomaševiću po dozvoli ugarskoga kralja Matije Korvina (sabor u Segedinu 1458. do 1459., kojemu je prisustvovao i bosanski kralj Stjepan Toma) zasjesti na stolicu srpskih despota, vjenčavši se u Smederevu s Marom, kćerkom Lazarevom, kako je to bilo prije ugovoreno. (April 1459.)*).

Stjepan Tomašević nije se dugo nauživao svoje despotovine. Turski sultan Mehmed II. nije mogao mirno gledati prevrat, po kojemu bi izgubio vrhovnu vlast nad Srbijom. Stalo mu je bilo i do toga, da zavlada Smederevom i Beogradom, pa da si prokrči put u Ugarsku i ostale zemlje u srednjem Podunavlju. Na same glasove, da se sultan primiče Smederevu plane buna protiv Stjepana Tomaševića i njegove punice Jelene. Žitelji Smedereva smatrali su Stjepana Tomaševića ugarskim nametnikom i voljeli su svrgnutim Brankovićima; pogjoše zato u susret sultanu i predadoše mu gradske ključeve. Despotica Jelena zatvori se sa zetom i kćerju u tvrđinju, ali nemajući ni od kuda pomoći, stala se sa sultanom pogagjati. On joj dozvoli, da smije slobodno sa svojim i sa svojim blagom izaći i ona se skloni u Bosnu, a sultan uze Smederevo. Sa Smederevom zapade sultanu i ostatak despotske državine, a Srbija bi pretvorena u turski pašaluk (1459.). Savremenici, a osobito Matija Korvin i papa, držali su, da je bosanski kraljević za novac izdao Turcima grad („perfidia Regis Bosne“), dok se bosanski kraljević opravdao, da je predao grad ne „s voljom nego od nužde“. Njegova obrana je vjerojatna, jer mu u osudni čas nitko nije pritekao u pomoć. Posljednje godine vlade Stjepana Tome

*) Neko vrijeme htio je Stjepan Toma oženiti svoga sina sa kćerkom milanskoga vojvode Franje Sforze.

bile su za nj pune neprilika. Radi jednoga grada zavadio se ponovno sa svojim tastom Stjepanom Vukčićem. Uza to je bio oklevetan kod pape Pija II., da je prekršio mir s hercegom, da se pridružio Turcima i doveo ih u hercegovu zemlju. Stjepan Toma smatrao je sada za svoju dužnost, da papu uvjeri o svom pravovjerju i nedužnosti. Poslanici kraljevi odoše k papi u Mantonu, i tu razložiše papi, da je Smederovo palo u turske ruke od skrajnje nužde, a ne s voljom bosanskoga kralja, koji je pravovjeran katolik i revno progoni patarene u svojoj zemlji. Čini se, da se papa dao uvjeriti o nevinosti Stjepana Tome, makar je i kralj Matija Korvin bijesnio protiv njega i njegova sina radi pada Smedereva.

Turci su uz to provalili pod Hasan-pašom u Bosnu (1460.) i prisilili kralja, te je morao dozvoliti, da kroz njegovu zemlju provaljuju preko Save u vukovsku i srijemsku županiju. Kao nekada Tvrtko II., tako je i sada Toma po svojim poslanicima nudio mletačkoj općini, da uzme bosansko kraljevstvo u svoje ruke, a kralj će ih pomagati u obrani svoje domovine; u svakom slučaju neka mu odrede jedno mjesto u svojim oblastima, kamo bi se sklonio, kad bi ga snašla skrajna nevolja. Mlečani dakako odbiše kao i prviput bosansko kraljevstvo, obećavaju mu zaklonište i svjetuju ga, da se izmiri sa svojim tastom, što bi bilo za obojicu i njihove države od velike koristi. 1461. god. poslali su pače i posebnog poslanika, da posreduje oko izmirenja tasta i zeta, ali nam nije poznato, kakvim je plodom urodilo ovo posredovanje. Iste godine nestaje i Stjepana Tome. Potonja priča (hrvatski ljetopisac Ivan Tomašić u XVI. vijeku) kaže, da su Stjepana Tomu umorili sin mu Stjepan Tomašević i brat Radivoj pod zidinama grada Orihovice na izvoru Une u Hrvatskoj, ali ta je vijest veoma sumnjiva, jer bi umorstvo kraljevo zabilježili bili i savremenici.

X.

STJEPAN TOMAŠEVIĆ.

1461.—1463.

PAD BOSANSKOG KRALJEVSTVA.

(1463.).

Stjepan Toma ostavio je iza sebe udovicu Katarinu i troje djece: Stjepana Tomaševića od prve žene, a Sigismunda i Katarinu od druge. Stjepan Tomašević baštinió je bosansko kraljevstvo u veoma teškim prilikama. S jedne strane bilo je izložene navalama Turaka, a s druge rastrovano unutarnjim smutnjama. Matija Korvin nije još nikako zaboravio na pad Smedereva, te je Tomaševiću bio odlučan protivnik. U takovoj situaciji tražio je Tomašević pomoći i savjeta u pape Pia II. Kraljevi poslanici opširno prikazaše papi tešku kraljevu situaciju. Uvjerava papu, da je kralj kao dijete kršten, da je učio latinsku knjigu i čvrsto prihvatio kršćansku vjeru, pa se ne će plašiti kao njegov otac, koji je bio nov kršćanin, da patarene istjera iz kraljevstva. Kralj moli dalje papu, da mu pošalje krunu kao znak, da ga ne će ostaviti, ako bi rat s Turcima planuo. Od pape okrunjen, donijet će kralj podanicima pouzdanje, a strah neprijateljima. Papa je iza toga namah poslao poslanike u Bosnu, da ga u svemu pomažu i da ga u ime njegovo ovjenčaju kraljevskim vijencem. Megjutim je Tomašević u isto vrijeme gledao, da se izmiri s bosanskom vlastelom pače i Stjepanom Vukčićem, što mu je i pošlo za rukom. Prenijevši svoju prijestolnicu u Jajce*), da bude sigurniji od Turaka,

*) Od tog doba zove kralj Jajce: Stoni grad kraljevstva

on je skupljao na svom dvoru veliki broj bosanske vlastele, koja već odavna nijesu u tolikom broju bila uz kralja prisutna. Pri krunisanju Tomaševiću u Jajcu, koje su obavili papinski poslanici, sabraše se bosanski velikaši sa svih strana zemlje. Hercega Stjepana zastupali su njegovi sinovi Vladislav i Vlatko (1461. u novembru). Kralj se kasnije s punim pravom mogao pred Mlečanima pohvaliti, da je bio vjenčan za kralja „uz slobodnu privolu svih velmoža i gospode bosanske i uz najveće odobravanje“ (*maximoque applausu et alacritate*). Šteta samo, veli Klaić, da se ta sloga bosanske gospode nije mogla prije polučiti; Bosna bi možda dočekala srećnijih dana. No sada bijaše već prekasno. Sudbina Bosne bijaše već odlučena.

Kada su stigle vijesti o krunidbi Tomaševićvoj u Ugarsku, planuo je silnim gnjevom kralj Matija smatrajući, da bosansko kraljevstvo pripada kruni sv. Stjepana i da je bosanski kralj njegov kćetvenik. Krunidbom po papinskim izaslanicima priznao je papa nezavisnost kralja Tomaševića, a time i nezavisnost bosanskoga kraljevstva. Posredovanjem papinim i lijepom svotom novaca, koju je Stjepan Tomašević darovao Matiji, došlo je do izmirenja izmegju Tomaševića i Matije Korvina (1462.). Po svojoj prilici je tom zgodom sklopio Tomašević savez s Matijom protiv Turaka, jer je doskora iza toga uskratio sultanu uobičajni danak. Kad je sultan Mehmed doznao za uskratu danku, odlučio zavojevati na Bosnu. Pošto je momentano ratovao u Vlaškoj, odlučio povesti vojnu na proljeće 1463. Stjepan Tomašević očekujući tursku navalu spremao se svim silama, da odvrati od svoje države propast. Nijesu nam poznate detaljnije Tomaševićeve pripreme, ali pred samu sultanovu provalu kralj se našao osamljen i ostavljen od svojih

mi. Potvrđujući Dubrovniku stara prava, Tomašević se ponosito zove: Kralj Srbijem, Bosni, Primorju, Humsci zemlji, Dalmaciji, Hrvatima, Donjim krajem, Zapadnim stranama, Usori, Soli, Podrinju i k tomu. (1461. novembar.)

susjeda. Sultan Mehmed provali u Bosnu s ogromnom vojskom. Zauze najprije Podrinje (ovdje se predao bez borbe vojvoda Tvrtko Kovačević), a odavle udari na Bobovac. Bobovac predade izdajica Radak, kojemu sultan dade odrubiti glavu. Sultanu je bilo stalo do toga, da uhvati kralja, koji se sklonio u Jajce. Ovdje je posljednji bosanski kralj smjerao sakupiti vojsku i čekati pomoć evropskih vladara u nadi, da će se tvrdi Bobovac održati bar koje vrijeme. Padom Bobovca zavlada u zemlji opći strah i trepet. Kralj videći, da ne može skupiti vojske, mišljaše jedino o bijegu. Sultan je poslao Mahmut pašu prema Jajcu, da uhvati kralja. Stigavši Mahmut u Jajce, nije ovdje više našao kralja. Kralj je najprije pobjegao u Sokol na Plivi, a odavle u Ključ. Mahmut paša posla odio konjanika pod zapovjedništvom Omerbega Turhanovića, da kralja slijedi. Saznavši, da se kralj nalazi u Ključu, pogje onamo. Bojeći se, da tvrdoga Ključa ne bi mogao tako brzo zauzeti, sklone kralja pregovaranjima na predaju. Obeća kralju, da će njemu, njegovom stricu i nećaku biti zajamčen život, a sultan da će mu drugu pokrajinu dati u zamjenu za Bosnu. Kada je sve ovo i zakletvom i pismeno utvrdio, predade se kralj i njegov stric Radivoj. Zarobljenike dovede Mahmut paša u Jajce, kamo je već i sultan prispio. Mehmed „eš Fatih“ saslušao je sa zlovoljom pašino obećanje kralju, jer je naumio Tomašića pogubiti kako bi spriječio, da se prije ili kasnije u Bosni ne stvori stranka, koja bi pomoću drugih vlasti mogla prerediti poteškoća osmanlijskoj upravi. Da se riješi ovoga spora izmegju politike i poštenja, u koji ga je stavio Mahmut paša, zahtijevaše od uleme fetvu. Perzijski šah Ali Bestani s pridjevkom Muršafinek (prijatelj knjiga) sastavi sultanu fetvu, koja mu je imala umiriti savjest. Po Hammer-Purgstallu sastojala se fetva u tom, da gospodar nije dužan držati riječi jednoga od svojih slugu, ako ju je bez gospodareve privole zadao. Po drugom vrelu po-

zivaše se Musafinik na to, da se sultan još prije nego li je krenuo na vojnu zakleo, da će kralja uništiti, a ova je zakletva starija i preča*). Prije no što je osuda na kralju izvedena, upotrebi ga sultan, da zemlju u brzo pokori. Kralj je naime izdao nalog svim gradovima, da se bez otpora pokore, a tim je olakšao zadaću Mehmedovim vojvodama. Smaknuće kraljevo obavilo se u sultanovom taboru pred Jajcem, a mjesto, na kojem je taj tabor stajao, zove narod i dan današnji „Carrevim poljem“. Zanimivo je, da o dogagjajima god. 1463. imademo malo savremenih vijesti. Tako n. pr. Dubrovčani nijednom viješću ne bilježe tužnu kraljevu smrt. Mehmedu tako pade u ruke gotovo čitavo bosansko kraljevstvo. Pokušaj, da zavlada Hercegovinom, nije mu uspio. Do 100.000 naroda obojega spola bijaše zarobio, 30.000 bosanskih mladića bijaše učinio janjičarima. Uz kralja pogibe i stric mu Radivoj. Žena kraljeva, Mara, pobježe najprije u Hrvatsku, gdje je orobl ban Pavao Šperančić, protivnik njezinoga muža. Odavle krene u Spljet, gdje je boravila još 1466. god. Poslije god. 1466. otišla je pod okrilje cara Mehmeda II. i živjela je u Ježevu kod Sereza, do svoje smrti iza god. 1476. Kraljica maćeha Katarina, boravila je najprije u Dubrovniku, a odanije ode u Rim, gdje je umrla 1478. god. i bi zahanjena u crkvi sv. Marije na „Ara coeli“. Pred smrt imenova rimsku stolicu našljednicom bosanskoga kraljevstva, ako se u to ne bi njezina djeca Sigismund i Katarina, koja su prešla na islam, povratila u krilo kršćanske crkve. Brat Katarinin, herceg Stjepan, prijegje u punoljetno doba na islam. Odgojen na dvoru u Stambulu, stekao je toliko poštovanje, da je ubrojen u najpouzdanije savjetnike. Bio je po više puta velikim vezirom, zatim kapudan-pašom

* Fetva, po kojoj je Tomašević na smrt osugjen, prenesena je iz usta do usta, a glasi po Ibrahim begu Bašagiću: „Muslim ne da se prevariti, da ga dva put ujede zmija iz jedne rupe“.

(zapovjednikom pomorske vojske). Služio je tri sultana (Mehmeda, Bajazita i Selima I.). God. 1518. pozvan od Selima u Haleb, ispusti dušu u blizini grada. Pokopan bi u nikomedskoj dragi u Herseku (tako je nazvao komad zemlje) po vlastitoj želji. Sam sultan odredi, da tijelo Ahmet-paše Hercegovića onamo prenesu iz Haleba.

XI.

MATIJA KORVIN OSVAJA DIO BOSNE. PAD HERCEGOVINE.

(1482.).

Matija Korvin spremao se na glas o dolasku Mehmedovom na vojnu, te je s priličnom vojskom boravio u maju 1463. u južnoj Ugarskoj i Srijemu, jer je slutio, da će sultan navaliti na Budim. Megjutim je sultan poslao Ali-bega s jakom vojskom prema Biogradu i Srijemu, dok je kako je poznato, sam pošao na Bosnu. Ali-begove čete raspršio je Matija, pošavši za njim u Srbiju i oslobodivši 15.000 kršćana, koji su dopanuli turskoga sužanjstva. U septembru provalio je dolinom Vrbasa u Bosnu. Prvih dana oktobra osvojio je varoš Jajce. Na sam Božić predade se kralju tvrgjava. Osim Jajca pade u ruke kraljeve za kratko vrijeme 28 utvrgjenih gradova osobito u t. zv. Donjim Krajevima i Usori megju velikašima, koji su se s kraljem u toj vojni odlikovali, ističe se osobito Mirko Zapolja. Ovoga je Matija i učinio gubernatorom bosanskoga kraljevstva. Mirko Zapolja bio je ujedno i ban kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. (Gubernator Bosne ac regnorum nostrorum Dalmatie et Croatiae nec non Sclavonie banus).

Uporedo s Matijinom akcijom teče i ratovanje hercega Stjepana Vukčića i njegovih sinova Vladislava i Vlatka protiv Turaka. Vladislav je zauzeo župu Ramu s Prozorom, zatim župu Uskoplje na gornjem Vrbasu s gradom Veselom stražom. Vladislava i sina mu Balšu, primio je Matija Korvin megju barune kraljevstva, potvrdio im njihov po-

sjed u Hercegovini, a k tome i župu Ramu i Uskoplje (decembar 1463.). Slijedeće godine (1464.) prodro je Mehmet ponovno u Bosnu, ali nije mogao zauzeti Jajca. Herceg Stjepan pobjegao je pred njim u Dubrovnik, dok je iza odlaska sultanova Matija Korvin osvajao gradove u Usori.

God. 1466. umro je u Novome herceg Stjepan Vukčić, a sinovi mu podijeliše neznatnu baštinu očevu, jer je najveći dio bio u rukama turskim. Vladislav Vukčić morao je ostaviti (oko 1470.) svoj zavičaj i nastanio se u Hrvatskoj, gdje je u križevačkoj županiji dobio kasnije (1481.) od kralja Matije gradove Veliki i Mali Kalnik. Herceg Vlatko držao se još neko vrijeme u Novome, te je odavle god. 1481. provalio i u Bosnu, ali je bio razbit. Ni u Novome nije više imao mira, jer su Turci počeli 1482. opsjedati grad. Uzalud su došle hercegu Vlatku u pomoć i kraljeve čete. Grad se morao predati. Herceg Vlatko preselio se u mletačke oblasti. Njegov sin Ivan Kosača (Kosačić), spominje se 1507. među mletačkim plemićima. Time je Hercegovina bila konačno pokorena, samo je Matija neko vrijeme održao još u svojim rukama na ušću Neretve kaštel Kos. Od krajeva, što ih je Matija u Bosni oteo Turcima osnovao je dvije banovine: Srebreničku i Jajačku. Srebrenička pala je u ruke Turcima oko 1520., a Jajce, gdje se proslaviše hrvatski velikaši Franjo Berislavić, Petar Keglević, Krsto Frankapan, pade 1528. u ruke Chuzrev-bega bosanskoga. S tim dogogjajem pala je čitava Bosna definitivno u ruke Osmanlija.

RODOSLOVLJE BOSANSKE VLADALAČKE KUĆE KOTROMANIĆA.

Prijezda I.
(valjda † 1287.)

Stjepan „Kotroman“
1287., † izmeđju 1313.—1319.
žena Jelisaveta,
kći srpskoga raskralja Stjepana
Dragutina.

Prijezda II.

Stjepan Kotromanić,
do 1353. ban bosanski
žena Jelisaveta,
kći kujavskoga hercega
Kazimira (od 1329.)

Vladislav,
kratko vrijeme ban bosanski
† 1353.
žena Jelena,
kći Jurja II. Bribirskoga

Jelisaveta (1353. † 1387.)
muž Ljudevit I., ug.-hrv. kralj

Katarina,
muž Herman I., grof Celjski

Stjepan Tvrtko I.
1353—1391.
ban i kralj bosanski
žena Doroteja Bdinska
(† prije 1390.)

Vuk (Vik)

Stjepan Dabiša,
1391.—1395.
kralj bosanski
žena Jelena „Gruba“
1395.—1399.

Stjepan Tvrtko II.
1404—1408. i 1421—1443.
kralj bosanski

Stjepan Ostoja
(nezakoniti sin) 1398.—1404.
i 1408—1418. kralj bosanski
žene: Kujeva i Jelena,
udova hercega Hrvoja

Stjepan Ostojić, nez. Radivoj
1419—1421. kralj bosanski

Stjepan Toma
1444.—1461. kralj bosanski
žene: Vojača i Katarina,
kći hercega Stjepana Vukčića

Stjepan Tomašević
1461—1463. kralj bosanski
žena: Mara Brankovića

Sigismund
(prešao na
islam 1463.)

Katarina
(prešla na
islam 1463.)

LITERATURA, PREMA KOJOJ JE OVA PREGLEDNA POVIJEST SASTAVLJENA:

Klaić: Poviest Bosne do propasti kraljevstva. Zgb. 1882.

Klaić: Povijest Hrvata I., II., III. i IV. sv. Zgb. 1899—1904.

Jireček: Istorija Srba. Prvi deo. (1371.) Beograd 1910.

Stanojević: Istorija srpskoga naroda II. izd. Beograd 1911.

Thalloczy: Geschichte Bosniens; *Hoernes*: Vorgeschichtliche Alterthümer; *Patsch*: Die Zeit der Griechen und Römer; *Truhelka*: Denkmäler des Mittelalters (u zbirci: Oesterr.-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bosnien und Hercegovina. Wien 1901.)

Šišić: Vojvoda Hrvoje Vukčić-Hrvatinić i njegovo doba. Zagreb 1902.

Patsch: Bosnien und Hercegovina in römischer Zeit. Sarajevo 1911.

Truhelka: Testamenat Gosta Radina. Sarajevo 1911.

Thalloczy: Istraživanja o postanku bosanske banovine. Sarajevo 1906.

Thalloczy: Kada i kako je Hrvoje postao veliki vojvoda bosanski. (Glasnik zemalj. muzeja 1894.)

Thalloczy: Vojvoda Hrvoje i njegov grb; Glagolski misal hercega Hrvoja u Eski-saraju u Carigradu (Glasnik zem. muzeja 1892.)

Thalloczy: Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije (Glasnik zem. muzeja 1893.)

Ruvarac: Dvije bosanske kraljice. (Glasnik zem. m. 1893.)

Ruvarac: Banovanje Tvrtka bana. (Gl. z. m. 1894.)

Ruvarac: Tri dodatka k raspravi: Banovanje Tvrtka bana. (Gl. z. m. 1894.)

Truhelka: Natpis Kulina bana. (Gl. z. m. 1892.)

Truhelka: Kraljevski grad Jajce. Sarajevo 1904.

Šišić: Pad Mladena Šubića, bana hrvatskoga i bosanskoga. (Gl. z. m. 1902.)

Šišić: Studije iz bosanske historije. (Gl. z. m. 1903.)

Fraknoj: Kardinal Carvajal u Bosni. (Gl. z. m. 1890.)

Pecz: Ahmet paša Hercegović. (Gl. z. m. 1894.)

Osим ovih napomenutih rasprava, poslužio se pisac i drugim manjim raspravama, štampanima poglavito u Glasniku zemaljskog muzeja.
